

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра загальної теорії права та держави

ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для підготовки здобувачів
другого (магістерського) рівня вищої освіти
галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та право»,
спеціальності Д8 «Право»

Одеса
Фенікс
2026

УДК 340.5(072)
П68

Рекомендовано до друку
навчально-методичною радою Національного університету
«Одеська юридична академія»
(протокол № 1 від 5 жовтня 2026 року)

Укладачі:

Завальнюк Володимир Васильович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія». ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1057-3852>.

Рязанов Михайло Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія». ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0404-2841>.

Чувакова Ганна Михайлівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія». ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6380-1233>.

Завальнюк Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія». ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3146-0216>

Рецензенти:

Матвєєва Лілія Георгіївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, полковник поліції.

Фасій Богдан Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Правові системи сучасності : навч.-метод. посіб. для підготовки здобувачів другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та право», спец. Д8 «Право» [Електронне видання] / уклад.: В. В. Завальнюк, М. Ю. Рязанов, Г. М. Чувакова, С. В. Завальнюк ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2026. – 92 с. – Режим доступу:

ISBN 978-617-8763-41-1

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Правові системи сучасності». У посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій і практичних занять, практичні завдання з курсу, а також рекомендований перелік джерел.

Посібник підготовлено відповідно до освітньої програми за другим (магістерським) рівнем вищої освіти спеціальності Д8 «Право».

УДК 340.5(072)

ISBN 978-617-8763-41-1

© В. В. Завальнюк, М. Ю. Рязанов,
Г. М. Чувакова, С. В. Завальнюк, 2026

ВСТУП

Дисципліна «Правові системи сучасності» вивчається здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань D «Бізнес, адміністрування та право», спеціальності D8 «Право».

Метою викладання навчальної дисципліни «Правові системи сучасності» є формування у здобувачів освіти цілісного уявлення про сучасні правові системи світу, їх типологію, особливості становлення та розвитку, закономірності функціонування, а також вироблення навичок порівняльно-правового аналізу, необхідних для розуміння тенденцій розвитку національних і міжнародних правових систем.

Коротким описом предметної сфери є вивчення сучасних правових систем світу, їх типології, структури, джерел права, особливостей функціонування та розвитку, а також закономірностей взаємодії національних правових систем у процесах європейської та міжнародної правової інтеграції.

Оволодіння курсом «Правові системи сучасності» передбачає читання лекцій, проведення практичних занять, консультацій, здійснення групових дискусій, виконання самостійних робіт та складання заліку/екзамену. Особлива увага приділяється засвоєнню понятійно-категоріального апарату права та правових систем; дослідженню системи основних концепцій існування правових систем сучасності; закріпленню ціннісних установок, заснованих на використанні теоретичного осмислення функціонування правових реалій та державних інститутів.

Для вивчення дисципліни «Правові системи сучасності» використовуються як класичні, так і сучасні методи, методологічні прийоми та принципи пізнання правових явищ; загальнонаукові і спеціальні методики правової оцінки діяльності індивідів і соціальних груп, ідентифікації правової проблеми та її вирішення на основі принципів права; інформаційно-комунікаційні технології. А саме:

Методами викладання та навчання цієї дисципліни є:

Дискусії й обговорення теоретико-правових проблем — сприяють розвитку критичного мислення та вміння аргументувати власну позицію.

Аналіз нормативно-правових та індивідуальних правових актів — формує навички роботи з правовими документами та розуміння їх змісту.

Моделювання правових ситуацій у сфері обліку та оподаткування — допомагає застосовувати правові знання до практичних професійних ситуацій.

Робота в малих групах — розвиває навички співпраці, комунікації та спільного вирішення правових завдань.

Мозковий штурм — стимулює пошук різних варіантів вирішення правової проблеми.

Таким чином, методологія вивчення дисципліни «Правові системи сучасності» має комплексний характер. Поєднання порівняльно-правового, системного, історико-правового, формально-юридичного та інших методів дозволяє не лише визначити особливості окремих правових систем, а й виявити закономірності їх розвитку, взаємодії та взаємного впливу в умовах сучасної глобалізації.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми після вивчення дисципліни «Правові системи сучасності» здобувачі повинні:

- використовувати основні поняття та категорії порівняльного правознавства у професійній юридичній діяльності;
- характеризувати основні правові сім'ї сучасності, визначати їх характерні ознаки, особливості формування, функціонування та розвитку;
- володіти мовою права, правовими поняттями, принципами, нормами, процедурами для рішення правових питань;
- аналізувати джерела права, правові інститути та принципи правового регулювання в різних правових системах;
- порівнювати сучасні правові системи, виявляти їх спільні та відмінні риси, оцінювати тенденції їх розвитку та взаємодії в умовах глобалізації;
- мати уявлення про різноманіття існуючих правових систем, тенденції їх розвитку та взаємодії;
- використовувати правове мислення, категоріальний апарат юриспруденції для вирішення правових проблем та проблем розвитку держави;
- використовувати категоріальний апарат юридичної науки та методи порівняльно-правового аналізу для дослідження правових явищ і процесів;

- оцінювати вплив історичних, політичних, економічних, культурних та релігійних чинників на формування й еволюцію правових систем;
- оцінювати конфлікти, що виникають у суспільстві, через призму суб'єктивних прав і юридичних обов'язків для використання юридичних засобів і державного механізму в їх розв'язанні;
- застосовувати набуті знання для аналізу національного законодавства, міжнародних правових процесів і сучасних тенденцій розвитку правових систем світу.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 210 години / 7 кредитів ECTS.

Підсумковою формою контролю є залік/екзамен.

Оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти щодо опанування навчальної дисципліни здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За чотирибальною шкалою	
		Екзамен	Залік
90-100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	Задовільно	
60-63	E		
1-59	Fx	Незадовільно	не зараховано
1-34	F		

ПРОГРАМА ЛЕКЦІЙНОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

ТЕМА 1 ПОНЯТТЯ ТА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Мета: сформувати у здобувачів освіти цілісне уявлення про поняття правової системи, її структуру, основні критерії типологізації та особливості сучасних правових сімей світу.

Питання:

1. *Поняття та багатоманітність правових систем.*
2. *Структура правової системи.*
3. *Типологізація та критерії правових систем сучасності.*
4. *Основні правові сім'ї.*

Теоретичний мінімум:

1. Поняття та багатоманітність правових систем

Правова система – це цілісна сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих правових явищ, що формуються суспільством, при необхідності опосередкованих державою, призначених особливими засобами і методами об'єднувати людей в єдиний соціум та регулювати їх відносини з метою самозбереження суспільства та його прогресивного розвитку.

На думку Х. Бехруза «правова система» у правовій науці вживається в декількох значеннях. У вузькому змісті під цією системою розуміється право певної держави, тобто «національна правова система». Широке розуміння правової системи поряд із правом як системою норм містить у собі ряд інших компонентів правового життя суспільства. Аналіз їх дозволяє побачити такі сторони і аспекти правового розвитку, які не можуть бути розкриті шляхом аналізу одних лише норм права. Тут необхідні зведення різноманітних компонентів правової дійсності до трьох категорій: праворозуміння, правотворчості та правозастосування¹.

¹ Бехруз Х. Правова система – ключова категорія порівняльного правознавства. Актуальні проблеми держави і права. 2003. С. 28.

Як підкреслює О. Ф. Скакун, правова система є доволі багатоплановим поняттям, у якому відображено зв'язок права з усією структурою суспільства та держави².

Система права являє собою цілісне утворення. Вона охоплює всі норми і утворює складний багаторівневий комплекс, що включає галузі, підгалузі, інститути і норми права. Система права відповідає вимогам, які ставляться до систем взагалі, що підтверджується наявністю складних взаємозв'язків між: елементами норми права; нормами, об'єднаними в інститути; інститутами певної галузі права; окремими галузями права.

Як вірно зауважує Ю. О. Тополь, поняття правової системи охоплює увесь комплекс правових явищ суспільства і дозволяє мати уявлення про правову дійсність, про рівень правового розвитку відповідної держави³.

Цінність поняття правової системи полягає в тому, що воно дає чималі додаткові можливості для комплексного аналізу правової сфери життя суспільства. На теперішній час в світі співіснує велика кількість національних правових систем. Офіційними членами ООН на сьогоднішній день є близько 200 держав, і кожна держава має свою власну національну правову систему, яка є нормативним відображенням історичних, політичних, культурних, релігійних та інших особливостей кожного народу і суспільства.

Причини різноманіття правових систем полягають, перш за все, в тому, що на форму і зміст правової системи впливають історичні традиції та умови виникнення і розвитку історично конкретної держави і права.

Вплив історичних умов і традицій дуже наочно проявляється у виникненні традиційних і релігійних правових систем. Зокрема ісламська правова система сформувалася під впливом тих факторів, які були обумовлені появою ісламської релігії та ісламської цивілізації. Причини багатоманітності правових систем визначаються специфікою їх еволюції та розвитку.

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Алерта, С. 318.

³ Тополь Ю. О. Правові системи сучасності: поняття та проблеми класифікації. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 4. С. 29.

Типологізація правових систем має як практичне так і теоретичне значення. Для типологізації правових систем використовуються різні критерії: етнічні, расові, географічні, релігійні, а також юридична техніка, стиль права та ін., що пояснює існування безлічі класифікацій.

2. Структура правової системи

М. В. Кравчук акцентує увагу на тому, що правова система має важливе значення для оцінки права, юридичної дійсності та стану законодавства у державі⁴.

Структура правової системи – це стійка єдність елементів правової системи, їх зв'язків, цілісності, зв'язків елементів з цілим.

Базовим елементом правової системи виступає система права, що співвідноситься з правовою системою, як частина та ціле.

Елементи правової системи:

- право;
- правова ідеологія;
- юридична практика;
- правосвідомість;
- правовідносини;
- правова культура;
- законність та правопорядок як результат взаємодії даних елементів⁵.

Існує також точка зору, згідно якої загальну кількісну структуру правової системи можна визначити як таку, що складається з цілої низки взаємопов'язаних частин – системи права, системи законодавства, систем законодавчої, виконавчої і судової влади, систем правоохоронних органів, функції яких зводяться відповідно до законотворчості та виконання законів.

Якісна характеристика системи України має розглядатися за юридичними ознаками суб'єктів правовідносин, предмета регулю-

⁴ Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. 3-тє вид., змін. й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. С. 140.

⁵ Структура правової системи суспільства / М. Хаустова. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 1 С. 52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2010_1_5

вання, правових механізмів реалізації норм права, при цьому серцевиною нинішньої правової системи є законодавство⁶.

3. Типологізація та критерії правових систем сучасності

При групуванні національних правових систем у спільності застосовуються терміни «правова сім'я» або «тип», які за своєю суттю у даному контексті мають тотожні смислові значення. Загалом існують різні тлумачення поняття «правої сім'ї (типу)». Так, деякі науковці дане поняття визначають як певну сукупність національних правових систем, об'єднаних за спільністю основних рис, які свідчать про суттєву їхню схожість^{7 8}.

За основу типологізації можуть прийматися різні критерії – ідеологічні, юридичні, етичні, економічні, релігійні, географічні і т. д. Однією з перших класифікацій правових систем вважається класифікація, яка була запропонована на початку ХХ ст. А. Есмайном, основним критерієм якої служили історія розвитку правових систем, їх структури та їх відмінних рис. На цій основі були виділені наступні правові сім'ї – романська, німецька, англо-саксонська, слов'янська і ісламська.

За основу типологізації правових систем беруть різні критерії, які мають застосовуватись на думку конкретного науковця (компаративіста), що її здійснює⁹. Крім того, складність даного процесу можна пояснити тим, що наразі їх досліджують у дещо ширшому аспекті, що обумовлено включенням до їхнього змісту не тільки правових норм та інститутів, судових прецедентів й доктрини, але

⁶ Коцюба О. П. Проблеми формування правової системи і законодавства України / О. П. Коцюба // Правова система України: теорія і практика : тези доп. і наук. повід. наук.-практ. конф. Ін-ту д-ви і права ім. В.М. Корецького АН України (7 – 8 жовт. 1993 р). – К., 1993. – С. 10 – 14.

⁷ Лук'янов Д.В. Поняття «правова сім'я» в порівняльно-правових дослідженнях: методологічне значення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-1 (2). С. 238.

⁸ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 31.

⁹ Хаустова М. Г. Проблеми класифікації правових систем. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2. С. 57.

й елементів суспільних відносин, ідеологію, правову культуру, традиції тощо^{10 11}.

Однією з найпоширеніших та обґрунтованих класифікацій правових систем є класифікація, яка запропонована Р. Давидом. В її основі лежить ідея, згідно з якою класифікація правових систем повинна бути заснована на поєднанні двох критеріїв: ідеологічного фактора, що включає релігійні, філософські особливості, економічні та соціальні структури, і юридичну техніку, що включає в якості основної складової джерела права. На цій основі виділяються три основних правових сім'ї, а саме романо-германська, англо-саксонська і соціалістична, до яких примикають інші правові сім'ї, а саме, релігійні і традиційні правові системи, зокрема, мусульманське і індуське право, право країн Далекого Сходу та Африки, а також індійське, індуське та мусульманське право¹².

Заслуговує на увагу класифікація правових систем, яка запропонована К. Осаке, яка побудована на принципах безлічі критеріїв і сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів. Дана класифікація правових систем відображає американську теорію права.

Деякі автори виділяли і виділяють серед основних правових систем сучасності соціалістичну правову сім'ю як самостійну. На думку К. Осаке, в даний час соціалістична правова сім'я об'єднує Китай, Лаос, КНДР, Камбоджу, Анголу, Кубу, Ефіопію, Мозамбік і т. д. Існуючий плюралізм концепцій класифікації правових систем, обумовлений, перш за все, плюралізмом концепцій праворозуміння.

О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко розрізняють наступні типи правових систем: англосаксонську, романо-германську, соціалістичну та традиційного права¹³.

¹⁰ Лук'янов Д. В. Поняття «правова сім'я» в порівняльно-правових дослідженнях: методологічне значення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-1 (2). С. 238.

¹¹ Husa J. Legal families. Library of Congress Cataloguing in Publication Data. Elgar encyclopedia of comparative law / edited by Jan M. Smits. Edward Elgar Publishing, 2008. P. 382.

¹² Лук'янов Д. В. Поняття «правова сім'я» в порівняльно-правових дослідженнях: методологічне значення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-1 (2). С. 239.

¹³ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., перероб і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 569.

Серед основних критеріїв типологізації правових систем виокремлюють: роль правових джерел. Наступним критерієм виступають загально цивілізаційні та правові критерії. До загально-цивілізаційних можна віднести: релігійний фактор, історію розвитку різних суспільств, геокультурний фактор. До правових критеріїв відносять: правові традиції, особливості походження та еволюції різних правових систем, систему джерел права, структуру права, а також специфічні інститути, юридичну техніку.

Проаналізувавши різноманіття підходів стосовно типологізації правових систем як у вітчизняній, так й зарубіжній юридичній доктрині доцільно застосовувати сукупний критерій, який охоплює:

- 1) спільність історичних основ виникнення і розвитку правових систем та їхнього генезису;
- 2) єдину природу та характер норм права;
- 3) спільність юридичної техніки, правової термінології;
- 4) єдність у побудові системи права;
- 5) спільність основного джерела права, принципів правового регулювання;
- 6) спорідненість правового мислення;
- 7) рівень правової свідомості та правової культури суспільства;
- 8) суб'єкти і процеси правотворчості;
- 9) світоглядні засади суспільства¹⁴.

На думку А. А. Кафтя, правій системі властиві такі ознаки:

- 1) вона є об'єктивним, історично закономірним правовим явищем;
- 2) вона є самостійною юридичною категорією, становлення та виокремлення якої з-поміж інших мало певну історію;
- 3) вона є комплексом правових явищ (підсистем, структурних елементів), які є пов'язаними та залежними, і тільки у єдності утворюють правову систему;
- 4) основною метою комплексу її структурних елементів є упорядкування відповідних суспільних відносин шляхом їх регулювання та захисту;

¹⁴ Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. С. 283.

5) вона є динамічною, що проявляється як у постійному розвитку кожного з її складових, так і її самої загалом¹⁵.

Крім того, вдається можливим виділити і наступні ознаки:

- 1) різні рівні правової системи мають різний рівень розвитку;
- 2) вона є стійкою у просторі та часі;
- 3) її головним структурним елементом є система права;
- 4) правова система не є уніфікованою, наприклад, на відміну від держави, у ній відсутній єдиний центр влади¹⁶.

4. Основні правові сім'ї

Історично склалось так, що у кожній державі діють свої правові звичаї, традиції, юрисдикційні органи, сформувалися певні особливості правового менталітету, правової культури, що й об'єднується загальним поняттям «правова система»¹⁷.

Можна виділити наступні правові сім'ї:

1. Сім'я традиційного права: сім'я звичаєвого права.
2. Сім'я традиційно етичного права: далекосхідне право.
3. Сім'я релігійного права: індуське право, іудейське право, ісламське право.
4. Сім'я законодавчого права: романо-германська правова сім'я.
5. Сім'я прецедентного права: англо-американська правова сім'я.
6. Сім'я змішаного права: латиноамериканська та скандинавська правові сім'ї.
7. Пострадянські правові системи.

¹⁵ Кафтя А. А. Поняття «правова система»: генезис наукових поглядів. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 6-1. Т.1. С. 38.

¹⁶ Марущак О. А., Шванська А.О. Особливості визначення сутності та співвідношення правової системи та правової сім'ї. Право і суспільство. 2017. № 6-2. С. 31.

¹⁷ Ісаков В. Система права та правова система: історико-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. №2. С. 14. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/3.pdf.

ТЕМА 2

СІМ'Я ЗАКОНОДАВЧОГО ПРАВА – РОМАНО-ГЕРМАНСЬКА ПРАВОВА СІМ'Я

Мета: ознайомити здобувачів освіти з особливостями становлення та розвитку романо-германської правової сім'ї, її основними ознаками, джерелами, структурою, судовою системою, а також місцем і роллю у розвитку сучасного європейського права.

Питання:

1. *Історичні умови формування та розвитку романо-германського права.*
2. *Значення рецепції римського права у формуванні романо-германського права.*
3. *Ознаки романо-германського права.*
4. *Джерела романо-германського права.*
5. *Структура романо-германського права.*
6. *Судова система у сім'ї законодавчого права.*
7. *Романо-германське та європейське право.*

Теоретичний мінімум:

1. *Історичні умови формування та розвитку романо-германського права*

Романо-германська правова система (сім'я) – це сукупність національних правових систем держав Європейського континенту, які мають схожі етапи історичного розвитку на основі римського права, яке було пристосованим до специфіки нових національних умов (у сукупності з звичаєвим і канонічним правом), спільні основи правового регулювання, схожі структурні елементи права з виділенням у ньому приватного і публічного, а також у яких однакові системи джерел (форм) права¹⁸.

Ряд авторів слушно констатує, що у науковій літературі дану правову систему (сім'ю) також іменують як «сім'я континентального права» та «сім'я цивільного права»¹⁹.

¹⁸ Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. С. 283.

¹⁹ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 63.

Проте І. В. Полатайко, яка стверджує, що найбільш коректним іменуванням даної правової системи буде саме «романо-германська», адже це відповідає її витокам (генезису)^{20 21}.

Романо-германська правова сім'я бере своє коріння із середньовіччя, а саме із Стародавнього Риму, оскільки її витoki знаходяться у Римському праві.

Існує точка зору, що романо-германське право сформовано у рамках європейських університетів (Р. Давид). Інша точка зору, що романо-германське право сформувалося у континентальній Європі, тобто французька кодифікація ознаменувала становлення романо-германської правової сім'ї (С. С. Алексєєв).

Попередній період до безпосереднього формування романо-германського права охоплює відрізок часу протягом якого відбувався процес накопичення матеріалу та створення передумов для формування єдиної правової системи. Основними складовими романо-германського права вважається римське право, звичаєве право та закони варварів. Наступним компонентом, який заклав основу формування романо-германського права вважають звичаєве право. Таким чином, романо-германська правова сім'я виникла не як продукт діяльності державної влади, а як продукт культури, незалежний від політики.

Наступний період пов'язаний із кодифікаційними процесами, які мали місце у ХІХ ст. у Франції та Німеччині (кодифікація Наполеона).

Сучасний період в історії розвитку романо-германського права починається після другої світової війни і пов'язаний із посиленням впливу інтеграційних процесів у Європі.

²⁰ Полатайко І. В. Втілення правової ідеології у правових системах сучасності: теоретико-правова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. ПВНЗ «Університет Короля Данила». Івано-Франківськ, 2018. С. 64.

²¹ Полатайко І. В. Формування правової ідеології романо-германської правової сім'ї в Античну добу та у період Середньовіччя. Науковоінформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ. 2017. № 3 (15). С. 90. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/14.pdf> /

2. Значення рецепції римського права у формуванні романо-германського права

Романо-германське право сформувалося у результаті рецепції Римського права. Значна увага приділяється канонічному праву, тобто сукупності рішень церковних соборів, а також постанов та інших актів Папи Римського.

Пропонується наступна періодизація рецепції римського права:

- Рання рецепція (XII- XIII ст.).
- Середньовічна рецепція (XIV-XVII ст.).
- Рецепція періоду затвердження буржуазних відносин у західній Європі (XIX-XX ст.).

Отже, романо-германське право сформувалося на основі рецепції римського права. Систематизоване та пристосоване до потреб нового часу, право все більш відходить від права Юстиніана та стає систематизованим правом, заснованим на розумі та раціональному початку.

Аналізуючи юридичну наукову літературу, в якій досліджується питання особливостей правових систем світу, слід вказати, що існує декілька влучних класифікацій. Доцільним є поділ романо-германської правової системи на дві правові групи, в якій виділяють: романську (Франція, Бельгія, Люксембург, Голландія, Італія, Португалія, Іспанія) та германську (Німеччина, Австрія, Швейцарія тощо).

Провідною у першій групі є Франція, а у другій - національна правова система Німеччини. Такий поділ обумовлений, насамперед, тим, що в основу романської підсистеми лягло римське право, а в основу германського – локальне звичаєве право германських племен та народів, а також «вульгарне римське право»²².

3. Ознаки романо-германського права

Романо-германська правова сім'я в правовому полі розуміється як сукупність національних правових систем держав Європейського континенту, які мають схожі етапи історичного розвитку на основі римського права, яке було пристосованим до специфіки нових національних умов (у сукупності із звичаєвим і канонічним правом), спільні основи правового регулювання, схожі структурні елементи

²² Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2012. С. 85.

права з виділенням у ньому приватного і публічного, а також у яких однакові системи джерел (форм) права²³.

Основними ознаками романо-германської правової сім'ї є:

- Її формування на основі рецепції римського права.
- Кодифікаційний характер.
- Доктринальність.
- Підвищений статус приватного права.
- Верховенство закону.
- Наявність розробленого законодавства.
- Розмежування понять права та закону.
- Наявність правової норми.

4. Джерела романо-германського права

Виокремлюються дві групи джерел права:

- Обов'язкові (нормативні).
- Необов'язкові (ненормативні).

Усі країни романо-германської правової сім'ї – це країни «писаного права», які мають наступні джерела:

- Закони.
- Конституція та конституційні закони.
- Звичаєві закони.
- Кодекси.
- Підзаконні акти.
- Делеговане законодавство (акти регламентарної влади).
- Звичай.
- Судова практика.
- Рішення конституційного суду.
- Загальні принципи права.
- Правова доктрина.
- Міжнародні правові акти.

Практично у всіх державах романо-германської правової сім'ї діють цивільні, кримінальні, цивільно-процесуальні, кримінально-процесуальні та деякі інші кодекси.

²³ Пузирна Н. С., Пророченко В. В. Загальна характеристика системи романо-германського права / Актуальні проблеми юридичної науки та практики. №1(6). 2020. С. 14.

Першою історичною формою (джерелом) права є правовий звичай, і погляди на нього в романо-германській правовій сім'ї є доволі не однозначними і розбіжними. Думки розходяться між прихильниками соціологічної концепції та позитивістської теорії.

Прибічники соціологічної концепції перебільшують роль звичаю в романо-германському праві і вважають, що звичай базується на ідеї принципової відмінності звичаєвого права від державного. Також одночасно, прихильники позитивістської теорії фактично виступили проти звичаю і намагаються скасувати його місце в практиці. На думку Р. Давида, звичай у романо-германському праві не є тим основним і первинним елементом права, як того бажає соціологічна школа, проте його роль разом із тим аж ніяк не є такою незначною, як вважають позитивісти²⁴.

Різновиди звичаїв, які вирізняє Р. Давид²⁵:

1. Звичаї, які є додатком до закону. Вони створюють найоптимальніші умови для роз'яснення і застосування нормативно-правових актів.

2. Звичаї, які діють на зміст закону. Вони регулюють лише суспільні відносини, які не врегульовані законодавством. У деяких державах це закріплюється на рівні законодавства.

3. Звичаї, які діють всупереч закону. Вони є доволі рідкими в романо-германській системі права, тому зачасту можуть обмежуватись. Це пов'язано з тим, що ні в одній країні суди не виступають проти законодавчої влади.

Значним етапом розвитку романо-германської системи є те, що звичай можна віднести до джерела права виключно після з'єднання його з позитивним правом. Таке набуття звичаєм правового характеру, пов'язане з визнанням його державою, і відбувається двома шляхами: судовим і законодавчим²⁶.

²⁴ Порівняльне правознавство у таблицях : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. С. 102.

²⁵ Корунчак Л. А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С. 99.

²⁶ Матвєєва Л. Г. Сім'я законодавчого права. МВС України Одеський державний університет внутрішніх справ: Одеса, 2016. С. 36.

5. Структура романо-германського права.

Структура романо-германського права представляє собою єдину схему. Юридична наука поєднує правові норми в одні і ті ж самі великі групи (Р. Давид). Поділення права на приватне та публічне є стрижнем всієї романо-германської правової сім'ї.

Публічне право – це сукупність галузей та інститутів, які визначають статус та порядок діяльності органів держави.

Приватне право регулює відносини, які пов'язані з правами та свободами особи та громадянина.

Структура романо-германського права признає галузеву класифікацію, тобто система права поділяється на галузі, серед яких базовими є конституційна, адміністративна, цивільна, кримінальна, цивільно-процесуальна та кримінально-процесуальна та ін..

Таким чином, поділ на публічне й приватне право є звичайним явищем для багатьох правових систем сучасності, спочатку він був властивим саме романо-германському праву, що було обумовлено впливом римського права, від якого у даній правовій системі зберіглась класифікація норм щодо їх приналежності до публічного та приватного права.

Іншим структурним поділом романо-германського права є галузевий. У його рамках всі норми прив'язуються до конкретної галузі, які відокремлюються одна від одної відповідно до предмета і методу правового регулювання.

Сьогодні у державах романо-германської правової системи основоположними галузями публічного права є конституційне, фінансове, кримінальне тощо. А до приватного права належать цивільне, сімейне, трудове та інші галузі. Тобто умовний поділ права на галузі, який було створено ще у період класичного права Римської імперії, виявився стійким і таким, що навіть через століття зберіг свою унікальність та залишився однією з найважливіших характеристик структурної побудови сучасного права²⁷.

²⁷ Шаганенко В. П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 2. С. 73. URL: http://www.pap.in.ua/2_2013/Shahanenکو.pdf.

6. Судова система у сім'ї законодавчого права

Особливістю судової системи романо-германського права є переважання у сфері кримінально-процесуального права принципу розслідування (інквізиції) по відношенню до принципу змагальності.

Останній час для судових систем держав романо-германського права стає характерним змішаний процес, який об'єднує риси слідчо-змагального процесу, а саме об'єднання демократичних принципів судового розгляду права, таких як гласність, усність, змагальність, безпосередність з елементом відносного обмеження прав обвинуваченого та захисту на попередньому розслідуванні.

У правових системах романо-германського права суди поділяються по інстанціях або по галузях матеріального права. Справи, які пов'язані з правопорушеннями є основним предметом діяльності конкретного суду.

Своєрідність вищої ланки судових органів є ще однією особливістю романо-германського права. У структурі судових систем цих держав існують декілька верховних суддів.

В державах романо-германського права існує система адміністративного контролю міністерства юстиції над судом. Існування та функціонування системи органів адміністративної юстиції також є однією специфічною рисою романо-германського права.

Варто зазначити, що у деяких державах романо-германського типу правової системи (Німеччині, Швейцарії та Іспанії) роль та значення судової практики у системі джерел права є значно важливішими, ніж у інших державах даної правової системи. Так, наприклад, до безпосередніх функцій німецького правосуддя належить також участь в удосконаленні та розвитку права, куди входять повноваження у формі правотворчої діяльності. Дані повноваження судових органів виникли на основі рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 1973 р., у якому зазначалось, що судова діяльність не може зводитись тільки до пізнання права²⁸.

7. Романо-германське та європейське право

Романо-германське та європейське право відрізняються одне від одного не тільки своєю історією, але і своєю сутністю, структурою та системою джерел.

²⁸ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 109.

Романо-германське право виступає як цілісна система зі своїми специфічними ознаками, які сформувалися у процесі римського права, своєю структурою та системою джерел.

У зв'язку з утворенням і функціонуванням ЄС виникає особлива система правових норм – європейське право або право ЄС.

Європейське право постає як інтеграційна правова система, яка фактично почала формуватися після Другої світової війни. Європейське співтовариство сформувалося у результаті Європейського інтеграційного процесу та пов'язане зі створенням основних європейських організацій, а саме: Європейське об'єднання вугілля та сталі, Європейське економічне співтовариство.

Завдяки діяльності ЄС формується *acquis commu-nautaire* (фр. – буквально «надбання співтовариства») – правова система Європейського Союзу, включаючи акти законодавства ЄС (але не обмежуючись ними), прийняті в межах Європейського Співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики у сфері безпеки, спільної політики у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Існують три принципи взаємодії права ЄС і національного права держав членів:

1) принцип верховенства права ЄС, згідно з яким європейське право має вищу юридичну силу порівняно з національним правом;

2) принцип прямої дії права ЄС, що полягає у вимозі безпосереднього та обов'язкового застосування європейського права національними органами влади;

3) принцип юрисдикційного захисту права ЄС. Усі суди (як Європейський суд, так і національні суди) зобов'язані безпосередньо застосовувати європейське право.

Європейське право суттєво впливає на національні правові системи держав – членів ЄС. Так, усі правові системи держав-членів ЄС сьогодні засновані на єдиних засадах – загальних принципах права ЄС, за якими визнано верховенство та пряму дію. Йдеться про такі принципи, як дотримання основних прав людини, юридичну визначеність, пропорційність, право бути заслуханим тощо.

Європейське право та право Європейського Союзу, як її складова – результат багаторічного розвитку національних правових систем Європи, які сформувалися у процесі правотворчості національних та європейських представницьких, виконавчих та судових органів влади.

Право Ради Європи як правове утворення – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, які склалися у рамках регіональної міжнародної міжурядової організації Ради Європи.

Право Європейського Союзу – унікальний правовий феномен, який склався у процесі розвитку європейської інтеграції у рамках європейських співтовариств та Європейського Союзу, результат реалізації наднаціональної компетенції Європейського Союзу.

ТЕМА 3

СІМ'Я ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА – АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ПРАВОВА СІМ'Я

Мета: сформувати у здобувачів освіти цілісне уявлення про англо-американську правову сім'ю як сім'ю прецедентного права, особливості її формування, джерела, структуру, специфіку правового регулювання, співвідношення федерального права і права штатів у США, а також організацію та функціонування судової системи США.

Питання:

1. *Формування прецедентного права.*
2. *Специфіка прецедентного права.*
3. *Федеральне право та право штатів у США.*
4. *Джерела та структура американського права.*
5. *Особливості судової системи США.*

Теоретичний мінімум:

1. Формування прецедентного права

На сьогодні англосаксонська правова система (сім'я) є однією із найбільш впливових, найпоширеніших та найстаріших правових систем сучасності²⁹.

Американське право почало своє формування ще в колоніальний період. Історія британського колоніального правління бере свій початок із заснування англійськими переселенцями форту Джеймстаун (1607 р). Англійські переселенці принесли із собою

²⁹ Полонка І. А. Рівень нормативності в правових системах світу: порівняльно-правовий підхід. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична. 2012. № 4. С. 539. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsv/04_2012/12piapp.pdf.

англійське загальне право, яке з часом в кожній із колоній перетерпіло деякі зміни.

У колоніях почала формуватися система судів та присяжних засідателів (таких як англійських, які діяли до XVIII ст.). У процесі становлення американської державності англійське загальне право отримало офіційне призначення в кожному із штатів.

Перший Континентальний конгрес (1774 р.) зібрав 56 представників від 12-ти колоній (окрім Джорджії). Другий Континентальний конгрес (1776 р.) зібрав вже представників усіх 13-ти штатів, на якому було прийнято історично рішення про організацію озброєних сил та про призначення генерала Вашингтона головнокомандуючим американською армією.

У 1776 р. Конгрес прийняв історичний основоположний документ – «Декларацію незалежності», яка наголошувала на розриві з метрополією та заклала фундамент американської державності.

Найважливішим кроком на шляху до формування самостійної правової системи США було прийняття писаної федеральної Конституції, яка юридично оформила перемогу колишніх колоній над британською короною та сформування нової суверенної держави США.

Конституція США, яка прийнята 17 вересня 1787 року, хоча і несе на собі відбиток тієї історичної епохи в котрій розроблялася, є діючою. У 1789 р. перший Конгрес федерації прийняв проєкт загальнодержавного Білля про права, який містить цивільне право, цивільні права та свободи.

2. Специфіка прецедентного права

Англо-американська правова сім'я являє собою сукупність національних правових систем, у рамках яких виокремлюються загальні риси, які полягають у схожості в основних засадах правового регулювання, єдності закономірностей на основі норми, яка створена судовим прецедентом, що є основним джерелом (формою) права, а також у домінуванні процесуального права над матеріальним та у поділі права на загальне право і право справедливості³⁰.

³⁰ Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. С. 287.

Історично даний тип правової системи походить від загального права (англ. common law) Англії, а невід’ємною його характеристикою є визнання судового прецеденту як основного джерела права³¹.

Як зазначає Р. Давид, право (для американського юриста) – це передусім право судової практики: норми, які вироблені законодавством, які по справжньому входять до американського права лише після того як будуть неодноразово застосовані та тлумаченні судами, коли можливо посилалися не насаді норми, а на судові рішення, які їх застосували.

У XIX-XX ст. на базі конституції США склався своєрідний правовий інститут – судовий конституційний контроль.

У США сформувалася дуалістична система, яка складається із прецедентного права та взаємодіючого з ним законодавства. Особливістю американського права є вільна дія правила прецеденту.

У США, як і в Англії застосування закону залежить від судових прецедентів та його тлумачення і нема гарантій, що єдино знакові закони будуть всюди однаково тлумачитися судовою практикою.

Таким чином, американській правовій системі притаманні всі ознаки, які характеризують загальне право, при цьому воно має специфіку, яка проявляється в її функціонуванні, що дозволяє виділити американську правову систему в особливу гілку у сім’ї загального права.

3. Федеральне право та право штатів у США

У сферу компетенції федерального права входить регулювання економіки, фінансів, оборони авторських прав, патентних відносин, трудових відносин, митних правил, зовнішньої торгівлі, торгівлі між штатами, морського права, права охорони природи, банкрутства, та інших загальнодержавних проблем суворо означених американською конституцією.

Федеральне законодавство США публікується у якості Зводу законів, які складаються із 50 розділів, кожний з котрих присвячено великим правовим інститутам.

³¹ Завгородня В. М. Англо-американська правова сім’я: лекція. С. 4. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:5b2831b7829c350914a2a7d0abcb7725bebadc38/latest/content-20180114202751.pdf

Сфера компетенції права штатів охоплює сімейне, договірне, спадкове, кримінальне, земельне право, права компаній, страхове право та регулювання цінних паперів та деяких інших.

Сфера застосування права штатів значно ширша ніж федерального права. Розмежування сфери дій федерального права і права штатів в деяких сферах правового регулювання є важким, оскільки одні й ті правові інститути регулюються не тільки федеральним правом, а й правом штатів.

Конституція США закріплює основні принципи, які регулюють взаємовідносини між штатами, а саме: принцип «повної довіри та поваги», принцип закріплення між штатних привілеїв та пільг, принцип видачі злочинців, згідно якому незалежно від місцезнаходження злочинця будь-який штат зобов'язаний видати злочинця за потребою штату де було скоєно злочин.

Істотна специфіка права США значною мірою зумовлена республіканською формою правління та федеративним устроєм. Відмітимо, що особливість взаємодії федерального законодавства США та законодавства штатів визначається відповідно до Десятої Поправки до Конституції США: повноваження, які не надано даною Конституцією Сполученим Штатам і не заборонених штатам, залишаються за штатами або народом³².

Крім того, у праві США закріплено принцип верховенства Конституції, і відповідно до нього функціонує дворівнева ієрархія тожних джерел права (на федеральному та на рівні штатів):

- 1) Конституція (федеральна та окремих штатів);
- 2) нормативні акти (закони), договори та правила судового розгляду (загальнодержавні та на рівні штатів);
- 3) адміністративні положення;
- 4) загальне право США та окремих штатів³³.

При цьому, у США хоч і судові прецеденти є основним джерелом права, закони мають доволі вагоме значення. Поряд з існування консолідованого права у певних сферах, де компетенцією володіє

³² Завгородня В. М. Англо-американська правова сім'я: лекція. С. 11. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:5b2831b7829c350914a2a7d0abcb7725bebadc38/latest/content-20180114202751.pdf

³³ Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. С. 289.

тільки парламент США, важливу роль відіграють законотворчі та судові органи окремих штатів³⁴.

4. Джерела та структура американського права

Серед джерел англо-американського права можна виокремити дві основні групи: первинні і вторинні. До первинних належать ті, що містять загальнообов'язкові правові приписи. З-поміж них виокремлюють: законодавство як право, яке створюється уповноваженими органами (статути та делеговане законодавство); прецедентне право; інші джерела (зокрема, правовий звичай). У науковій літературі до вторинних джерел відносять ті, які є коментарями до первинних джерел, тобто доповнюють їх (правова доктрина, збірники судових прецедентів чи судової практики, тощо)³⁵.

К. Осакве розподіляє джерела права на обов'язкові (нормативні) та необов'язкові (ненормативні). До обов'язкових належать: Конституція, судовий прецедент, закони – статути, підзаконні акти, справедливість, торговий звичай, міжнародні договори, приватні правові угоди (договір та ін.). До необов'язкових належать: доктрина (науковий та практичний коментар) , закони зарубіжних країн, *obiter dictum* / *dictum* (думка суду відносно справи, яка виражена перед судом, але не є юридичним обґрунтуванням рішення), рішення зарубіжних судів, судова практика.

Правова система США своїм корінням схожа із англійською системою загального прецедентного права, в якій основним джерелом є судовий прецедент. Визнання прецедента джерелом права дозволяє фактично створювати нову норму права.

Основним джерелом права у англо-американському типі правової системи є судовий прецедент. За своєю суттю судовий прецедент (від лат. *praecedens*, *praecedentis* – той, що передує) є результатом діяльності суду, коли винесене рішення у конкретній справі набуває обов'язкового характеру для вирішення і розгляду аналогічних справ у майбутньому³⁶.

³⁴ Завгородня В. М. Англо-американська правова сім'я: лекція. С. 14. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:5b2831b7829c350914a2a7d0abcb7725bebadc38/latest/content-20180114202751.pdf

³⁵ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 150.

³⁶ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 152.

Доктрина судового прецеденту у англійській правовій системі ґрунтується на принципі «*stare decisis*» (від лат. – стояти на вирішеному). Він являє собою імперативне правило такого змісту: вирішувати так, як було вирішено раніше. Тобто відповідно до «*stare decisis*» суди не можуть переглядати прецеденти вищих судів за своїм розсудом³⁷.

Слід звернути увагу, що судова практика та судовий прецедент не є тотожними поняттями. Коли мова йде про судову практику як про джерело права, то мається на увазі діяльність судів, яка пов'язана не так з правозастосуванням як з правотворчістю, яке виражено у виробленні у процесі розгляду конкретних справ загальнообов'язкових правил поведінки та самих вироблених в процесі судової діяльності загальнообов'язкові рішення.

У другій половині ХХ ст. законодавчі джерела почали відігравати все більш значну роль поряд із судовим прецедентом, стали джерелами права не тільки на федеральному рівні, а й на рівні штатів. За всю історію США було прийнято 146 конституцій штатів.

Також до джерел американського права є делеговане законодавство, тобто нормативні акти, які видаються вищими виконавчими органами США, право на прийняття яких делегується вищими законодавчими органами США.

Право США у цілому має структуру, яка є аналогічною структурі загального права, але існують і певні відмінності. Одна з таких відмінностей пов'язана з федеральною структурою США.

У сфері цивільного права у більшості американських штатів діють не кодекси, а закони, які регулюють окремі правові інститути, або норми загального права.

Одним з центральних інститутів американського права, який регулює цивільно-правові відносини, вважається інститут договір-ного права, для якого характерна конструкція зустрічного задоволення, яка заснована на обіцянці здійснювати очікувані дії.

Інститут права власності регулюється, перш за все, Конституцією США. Сфера сімейно-правових відносин у більшості штатів регулюється не кодексами, а окремими законами, причому регулювання даної сфери відноситься виключно до компетенції штатів.

³⁷ Порівняльне правознавство (правові системи світу): монографія / За ред. О. В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Парламентське вид-во, 2008. С. 165.

Згідно до Конституції США кримінальне право, за виключенням його норм, які мають загально федеральне значення, належить до ведення штатів. Починаючи з 40-х років XX ст. розробляються кримінальні кодекси, які представляли собою, як правило, розділи зводу законів штатів, які відносились до кримінального права. В більш повному вигляді систематизація федерального законодавства була здійснена в кримінальному кодексі 1909 р.

Основними видами покарань є: смертна кара, ув'язнення, штраф, додатковими – позбавлення різних прав, конфіскація майна, покладення обов'язку відшкодування шкоди, трудові послуги у суспільних інтересах.

5. Особливості судової системи США

Судова система США є дворівневою: включає систему федеральних судів, а також судові системи 50 штатів, федерального округу Колумбії та чотирьох залежних територій. Суди кожної із систем діють відносно одна до іншої самостійно та незалежно.

Федеральні суди – розглядають кримінальні справи про злочини, які передбачені федеральним законодавством, цивільні справи за позовами до федеральної влади та по справам, які виникають у зв'язку з застосуванням федеральних законів або між громадянами, які мешкають у різних державах, якщо при цьому сума позову перевищує 10 тисяч доларів.

Верховний суд США складається з головуючого та 8 членів суду, які призначаються Президентом із затвердження Сенату довічно.

Федеральні апеляційні суди розглядають апеляції на рішення районних федеральних судів, за виключенням справ, які підвідомчі Верховному суду США.

Районі федеральні суди діють у всіх штатах, члени якого призначаються президентом та зі згоди Сенату довічно.

Окружний суд є основною ланкою федеральної судової системи та розглядає цивільні та кримінальні справи по першій інстанції, а також в його компетенцію входить розгляд скарг на дії адміністративних органів.

В багатьох штатах самостійно або при окружних судах діють також суди спеціальної юрисдикції, які розглядають справи по по-

даткам, по земельним спорам, по справам про спадщину, порушенні правил дорожнього руху.

Аналізуючи англо-американську правову систему, варто звернути увагу на особливостях її американського підтипу, які відрізняють його від англійського. Серед його ознак можна виділити наступні:

1) існування у рамках сучасного американського права двох рівнів: федерального та суб'єктів федерації (штатів);

2) провідне становище писаної Конституції США (у Великій Британії вона існує в іншому вигляді);

3) існування конституцій та законів окремих штатів;

4) більш суттєвіша роль і значення законодавства у правовій системі США порівняно із статутним правом у англійській системі;

5) суттєвий рівень кодифікації та консолідації законодавства США: спільні для суб'єктів федерації правові норми, які стосуються різних галузей права, об'єднані у Звід законів (складається із 50 розділів, кожний із яких містить положення із відповідної галузі права або значному правовому інституту);

6) суворе дотримання принципу поділу влад;

7) судовий контроль за конституційністю законів як на рівні федерації, так і на рівні окремих штатів: Верховний суд США та Верховні суди штатів наділені правом визнати відповідно федеральний закон або закон штату неконституційним;

8) менш суворіша дія правила судового прецеденту (принципу «stare decisis»)^{38 39}.

ТЕМА 4 ІУДЕЙСЬКЕ ПРАВО

Мета: сформувати у здобувачів освіти цілісне уявлення про іудейське право як одну з релігійних правових сімей, особливості його формування, характерні риси, систему джерел, а також вплив на становлення і функціонування сучасної правової системи Держави Ізраїль.

³⁸ Завгородня В. М. Англо-американська правова сім'я: лекція. С. 10. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:5b2831b7829c350914a2a7d0abcb7725bebadc38/latest/content-20180114202751.pdf

³⁹ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 178.

Питання:

1. *Формування іудейського права.*
2. *Специфічні риси іудейського права.*
3. *Джерела іудейського права.*
4. *Правова система Ізраїлю.*

Теоретичний мінімум:

1. Формування іудейського права

Протягом всієї історії людства доволі важливу роль у ньому посідала релігія, звичаї та традиції. Їх роль була настільки помітною, що на певному етапі розвитку людства вони ставали основою для регулювання суспільних відносин. Даний факт призвів до того, що фактично у всіх частинах світу вони стали основою для формування правових систем.

Як зазначає К. О. Шелестов правові системи практично завжди відчували вплив релігії у процесі своєї еволюції. Це також стосується і звичаїв та традицій, які регулювали спосіб життя і поведінку людей⁴⁰.

Іудейське (єврейське) право є найдавнішим релігійним правом, історія якого налічує більш трьох тисячоліть. Його виникнення та становлення пов'язано не тільки з юридичними чинниками, а й з іншими соціально політичними змінами в житті суспільства.

Періодизація історії іудаїзму налічує п'ять періодів:

1. Епоха левітів, служителів релігійних культів у давніх євреїв.
2. Епоха фарисеїв, представників загально-релігійної течії в іудеї (II ст. до н. е. – II ст. н. е.).
3. Епоха талмудистів (до XVIII ст.), відрізнявся строгістю в дотриманні правил та норм, які містяться в талмуді.
4. Проміжний етап емансипації євреїв (XIX ст.) та епоха сіонізму (з початку XX ст. до сьогодення).

Виникнення іудейського права пов'язано з формуванням іудаїзму як релігії, попередника християнству та ісламу, оскільки воно повністю базується на іудаїзмі.

Подальший розвиток іудаїзму пов'язано з появою найважливішого пам'ятника релігії та права Талмуду – зібрання догматичних релігійно-етичних та правових положень іудаїзму.

⁴⁰ Шелестов К. О. Типологізація правових систем: загальноцивілізаційні та правові критерії. Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 48. С. 93.

Найважливіший етап розвитку іудаїзму та єврейського права пов'язано зі створенням держави Ізраїлю на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1948р. про відміну англійського мандату на Палестину та про створення на її території двох незалежних держав – єврейського та арабського.

2. Специфічні риси іудейського права

Релігійна правова сім'я становить собою сукупність правових систем, формування та розвиток яких відбувалось на основі відповідного релігійного вчення, а релігійні догми є основою для регулювання суспільних відносин. У науковій літературі, зазвичай, до релігійної правової сім'ї відносять мусульманську (ісламську), індуську та іудейську правові системи⁴¹.

Головною особливістю іудейського права є те, що воно є складовою частиною іудаїзму. Це, перш за все, має прояв у їх загальному походженні та загальності їх джерел. Норми іудейського права переплетені із релігійними мовами та спрямовані на визначення обов'язків особи як члена єврейської общини.

Наступна особливість іудейського права заключається в тому, що йому, на відміну від інших правових систем, притаманний мононаціональний характер, тобто дія іудейського права розповсюджується тільки на одну націю – євреїв.

Наступна особливість іудейського права – це принцип боговиборності іудейського народу, його виокремлення богом серед інших народів.

Важливою особливістю іудейського права є те, що воно на протязі більшої частини своєї історії існувало та розвивалося без існування єврейської держави.

Так, іудейська (єврейська) є однією з найстаріших у світі: її історія налічує понад три тисячоліття. Це обумовлено тим, що вона нерозривно пов'язана з іудаїзмом та є його невід'ємною складовою частиною.

Підтвердження даного факту проявляється у наступному:

1) в іудейській традиції джерела єврейського права та іудаїзму (як і сама держава) мають спільне походження – Божественне (релігійно-етичне підґрунтя ідеологічного складника);

⁴¹ Піх Ю. А. Характерні риси сучасних релігійних систем. Митна справа. 2015. № 5 (101). Ч. 2. С.19.

2) через єдність норм релігії та права проявляється обов'язок кожного єврея дотримуватися релігійно-правових приписів;

3) у рамках іудаїзму право та релігія поєднуються в одній системі застосування правових норм^{42 43}.

Таким чином, іудейському праву притаманні основні ознаки релігійного права, разом з тим воно володіє низкою вищевказаних ознак, які дозволяють говорити про його особливий характер.

3. Джерела іудейського права

Найважливішим джерелом іудейського права є Старий заповіт – частина Біблії, яка складається із декількох книг, написаних до Пришестя Христа. Друга частина Біблії Новий заповіт, книги якого були створені вже після Пришестя не визнаються іудаїзмом, оскільки іудаїсти визнають священними тільки заповіді Старого заповіту, його іноді називають єврейською Біблією.

Серед книг Старого заповіту особливе місце займає Тора (п'ятикнижжя Мойсея). Тора – основоположне джерело, яке традиційно розглядається в іудейському праві як своєрідна конституція єврейського народу.

По структурі вона складається з декількох частин та має п'ять книг:

- «Берешит» (буття).
- «Шмот» (вихід).
- «Виакра» (лівіт).
- «Бемідбар» (числа).
- «Дварим» (повторення закону).

Важливим джерелом іудейського права є Талмуд, юридичною складовою якого є Галаха – у широкому сенсі це нормативна частина іудаїзму, яка регулює релігійне, сімейне та цивільне життя євреїв, у вузькому сенсі – це сукупність законів, які містяться у Торі, Талмуді, а також більш пізній равіністичної літератури.

⁴² Гартман М. Проблеми розуміння єврейської правової системи та основні її ознаки. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 9. С. 111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_9_21.

⁴³ Лук'янов Д.В. Загальна характеристика іудейського права Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2013. № 22. Т.1. Ч.1. С. 50. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1195>.

Талмуд являє собою багатотомний збірник єврейських релігійних, правових та етичних норм, які складені в період з IV ст. до н. е. – V ст. н. е. Він поділяється на дві основних частини: Мишна та Гемара.

Джерелом іудейського права є також Мидраш, який тлумачить Тору. Наступним джерелом іудейського права є звичай.

Законодавство – ще одне джерело іудейського права, однак, під ним розуміються акти прийняті мудрецами та регулюють різні сфери життя єврейської общини.

Також джерелами іудейського права є рішення єврейських судів та збірники різних судових рішень (наприклад, «питання та відповіді»). Ще одним джерелом іудейського права є доктрина⁴⁴.

4. Правова система Ізраїлю.

Правова система носить змішаний характер, де зустрічаються елементи романо-германського та загального права, а також релігійно-іудейського та ісламського права. Таким чином, іудейське право стало частиною його правової системи, але не його основою.

Особливість правової системи Ізраїлю полягає в тому, що в Ізраїлі іудаїзм не наголошується у якості державної релігії, але відіграє вагомий роль у державно-політичному житті ізраїльського суспільства.

Також в якості особливості можна виокремити – відсутність конституції, як єдиного політико-правового документу. Конституція в Ізраїлі замінюється окремими основними законами («Про Кнесет», «Про державні землі», «Про президента держави», «Про уряд», «Про бюджет», «Про армію і оборону Ізраїлю»). Вплив англійського загального права знайшов своє відображення у визнанні судового прецеденту повноправним джерелом права Ізраїлю, хоча англійський судовий прецедент після 1948 р. не мав обов'язкового характеру.

Крім того, в Ізраїлі не тільки офіційно заборонені шлюби євреїв з неєвреями, але й важко заключити шлюб між представниками різних напрямків в іудаїзмі.

⁴⁴ Піх Ю. А. Характерні риси сучасних релігійних систем. Митна справа. 2015. № 5 (101). Ч. 2. С. 22

ТЕМА 5 ІНДУСЬКЕ ПРАВО

Мета: ознайомлення здобувачів освіти з релігійно-філософськими та соціальними основами індуського права, особливостями його формування, системою джерел і структурою, а також зі специфікою сучасної правової та судової системи Республіки Індія.

Питання:

- 1. Релігійно-філософські та соціальні основи індуського права.*
- 2. Формування індуського права.*
- 3. Джерела та структура класичного індуського права.*
- 4. Сучасна правова система Індії.*
- 5. Особливості судової системи Індії.*

Теоретичний мінімум:

1. Релігійно-філософські та соціальні основи індуського права

Індуське право – це право общин, які мешкають в Індії, Пакистані, Бірмі, Сінгапурі, Малайзії, а також у державах на східному узбережжі Африки, переважно у Танзанії, Уганді та Кенії, члени яких сповідають індуїзм.

Важливим поняттям релігійно-філософського вчення індуїзму виступає «карма». Згідно до вчення про карму, будь-яка дія людини як добра, так і зла закладають основи для перевтілення душі. Таким чином, людині завжди представляється можливість вибору своїх дій, а також можливість виправлення скоєного ним поступку.

Специфіка індуїзму полягає в тому, що в його онову покладено свободу вірування і, відповідно, не зобов'язує своїх послідовників прямувати одному віровченню.

Крім того, головною її особливістю є релігійно-общинний характер її формування і побудови, основою якого є релігія індуїзм. Відповідно до догм індуїзму все суспільство поділено на чотири касты (варни):

- 1) брахмани (жерці);
- 2) кштарії (воїни);
- 3) вайші (селяни, ремісники, торговці);
- 4) шудри (найнижчі верстви населення).

Саме від того, у якій касті перебуває людина залежить її становище у суспільстві⁴⁵.

Індуське право сприйняло в якості філософської основи вчення індуїзму, яке стало основою для правового регулювання як соціального, так і приватного життя індусів. Своєрідність філософських основ індуського права полягає в тому, що воно представляє собою складну систему релігійних, моральних, філософських та правових поглядів.

Соціальною основою індуїзму та індуського права є кастова система, яка сформувалася у II ст. до н. е. та постає як важливий механізм, який підтримує стабільність та єдність індуського суспільства, оскільки дозволяла інтегрувати в нього етнічні, расові та релігійні групи на правах певних каст, не змінюючи, при цьому, внутрішніх особливостей цих спільностей.

Традиційно виокремлюються 4 каст:

- Брахмани (священнослужителі).
- Кшатрий (воїни).
- Шудри (ремісники).
- Війши (торговці).

2. Формування індуського права

В історії індуського права можна провести її наступну періодизацію:

- Перший етап пов'язаний з епохою вед, коли сформувалися релігійно-ідеологічні основи індуського права XIV по VI ст. до н. е.
- Другий етап пов'язаний з появою смритів з IV по III ст. до н. е.
- Третій етап пов'язаний з появою дхармашастр II ст. до н. е. – IV ст. н. е.
- Четвертий етап пов'язаний з появою коментарів до дхармашастр – нібхандази XI ст. формувалися до кінця XVII ст.

Перші регулятивні початки містились у ведах, які представляли собою священні книги, які виступали як збірник індуських релігійних текстів, молитви, пісень, які містили у собі божественні приписи до істини.

⁴⁵ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 20.

Смирити представляли собою правила юридичного характеру, які містилися у давніших творах індуської літератури, які були коментарями до вед.

Дхармашастри представляли собою збірники релігійно-моральних, правових приписів, які встановлювали чіткі релігійно-правові межі між основними кастами – бархаманами, кшатріями, вайш'ями та шудрами.

Нібандхазі представляли собою різноманітні літературні твори та виступали в якості збірників висловлювань індуських релігійних авторитетів з різних питань, у тому числі і правового регулювання.

3. Джерела та структура класичного індуського права

Традиційно першим джерелом релігії і права індусів були веда, які представляли собою свячені книги, які містили в собі божественні приписи та істину. Знання вед було основним критерієм, який лежав в основі кастової системи.

Наступним джерелом індуського права були смирити, в яких містилися деякі правила, які регулювали поведінку членів індуської общини, по суті смирити конкретизували положення вед та не могли їм суперечити.

Дхармашастри – наступне джерело класичного індуського права, представляли собою збірники релігійно-моральних та правових приписів. Вони склалися із сукупності правил, які виступали регулятором не тільки поведінки людей (представників різних каст), але й влади та богів.

Ще одним джерелом індуського права виступають нібандхазі, збірники висловлювань індуських філософів та знавців індуської релігії, які роз'яснювали положення, які містилися у дхармашастрах.

Судова практика в індуському праві не вважалася джерелом, оскільки вона трактується основними положеннями дхарми.

Доктрина може вважатися важливим джерелом індуського права. Давнішні місцеві звичаї використовуються як джерела індуського права, оскільки, є відображенням тих подій, які мали місце на шляху розвитку Індії.

Своєрідним джерелом індуського права є «свячена власність», тобто власність богів, а також релігійних, благодійних, приватних та

публічних храмів, релігійних шкіл, на користь яких заохочувалися пожертвування.

Заслуговує на увагу і наступна класифікація джерел індуського права є:

1) веди (Ригведа, Самаведа, Яджурведа, Атхарваведа) – священні книги, в яких містяться божественні для індусів приписи;

2) смрити – літературно-релігійні пам'ятки (трактати мудреців до вед), які містять правові норми;

3) дхмармасутри – перші збірники індуських релігійно-правових норм поведінки щодо членів тієї чи іншої касты, стосовно правителів, батьків та інших родичів;

4) дхармашастри – збірники правових норм («Закони Ману»), створених шляхом переміщення релігійних норм у праві;

5) нібандхи – коментарі до дхармашастр, де роз'яснювались положення останніх задля усунення колізій;

6) старовинні місцеві звичаї.

При цьому, законодавство й судова практика ніколи не визнавалися джерелами індуського права через консервативно-архаїчний індуїзм^{46 47}.

4. Сучасна правова система Індії

Поняття «індуське право» не є тотожним поняттю «сучасна правова система Індії» (індійське право). Індуське право є персональною правовою системою, тобто правом общин, які мешкають в Індії та інших країнах Східної Азії, а також у країнах на східному узбережжі Африки, які об'єднані індуїзмом. Сучасна правова система Індії є територіальним правом, дія якого розповсюджується на всіх громадян, незалежно від їх релігійної та общинної приналежності.

Сучасна правова система Індії є продуктом політичного компромісу між «антагоністичними сегментами самої нації, зокрема, між традиціоналістами та модерністами».

Конституційний розвиток можна розділити на два етапи:

1. Пов'язаний з прийняттям Конституції Індії та масштабними політичними та соціально-економічними перетвореннями.

⁴⁶ Піх Ю. А. Характерні риси сучасних релігійних систем. Митна справа. 2015. № 5 (101). Ч. 2. С. 20.

⁴⁷ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 213.

2. Почався з кінці 70-х років по сьогоднішнього та пов'язаний з формуванням законодавчої бази процесів модернізації загально-демократичних перетворювань у різних сферах в житті суспільства.

Конституція Індії стала основою формування сучасної правової системи, та є самою великою за обсягом у світі. Вона представляє собою поєднання конституційно-правових традицій США, Ірландії, Канади, Австралії, СРСР, В'єтнамської республіки, Німеччини, Японії.

У сучасній Індії спостерігаються тенденції, які спрямовані на зміну традиційних концепцій права релігійного характеру сучасним світським правом. Сучасна правова система Індії є сукупністю всіх правових норм, які мають загальне застосування по відношенню до всіх громадян, які мешкають на території Індії незалежно від релігійної приналежності.

5. Особливості судової системи Індії

У давній Індії судова система складалася із царського суду та суду брахманів. Царський суд складався із самого царя та двох брахманів – знавців законів. Здійснення судової влади було пріоритетним для царя. Суд брахманів складався з трьох брахманів, кожний із яких спеціалізувався по логіці, етимології та ритуалу.

У законах Ману велика увага приділялося судовій системі. Судові справи порушувалися по ініціативі осіб, які були зацікавлені у вирішенні справ. Судочинство було неформальним та носило змагальний характер. Між цивільними та кримінальними процесами не було чітких відмінностей. У якості свідків не виступали діти та раби. Вищий рівень судової системи складався із Верховного суду та високих судів штатів.

Верховний суд складається із 25 членів, які очолювалися Головним суддею, який розглядає спори між органами центральної влади та штатів, а також між штатами по першій інстанції та виступає в якості апеляційного інституту по кримінальним та цивільним справам.

Високий суд штату виступає в якості суду першої інстанції по найбільш важливим справам, а також розглядає апеляції на рішення нижчестоящих судів.

Окружні суди очолюють систему нижчих судів, а також виступають в якості судів першої інстанції по цивільним та кримінальним справам.

Нижча ланка судової системи формується з судів у селах та народних судів у містах. Ще однією інстанцією нижчих судів є додаткові суди.

ТЕМА 6

ІСЛАМСЬКЕ ПРАВО

Мета: сформувати у здобувачів освіти цілісне уявлення про ісламське право як одну з провідних релігійних правових сімей, особливості його історичного формування, джерела, структуру, специфічні риси, роль у становленні та функціонуванні правових систем ісламських держав, а також особливості ісламського судочинства.

Питання:

1. *Історичні умови формування ісламського права.*
2. *Специфіка ісламського права.*
3. *Джерела та структура ісламського права.*
4. *Роль та місце ісламського права у формуванні та функціонуванні правових систем ісламських держав.*
5. *Особливості ісламського судочинства.*

Теоретичний мінімум:

1. Історичні умови формування ісламського права

Найбільш поширеною з-поміж правових систем релігійної сім'ї є ісламська. За даними 2017 р. серед 7,7 млрд. мешканців нашої планети, 1,7 млрд. становлять особи, які сповідують іслам. У 42 державах мусульмани становлять більшість населення, а у 28 – іслам є державною релігією.

У загальному вигляді мусульманське право можна визначити, як сукупність підтримуваних державою норм релігійного, правового та морально-етичного характеру, що сформовані відповідно до догм ісламу та їх тлумачення, які регулюють відносини всередині мусульманської громади⁴⁸.

В історії ісламського права можна виокремити наступні етапи:

1. Зародження та початковий період ісламського права VII ст.

⁴⁸ Завгородня В.М. Мусульманське право: лекція. С. 4. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:2152a7c3b4a502c48a0671f5ef1ef40f4ea3be55/20180114223639/content-20180114223639.pdf

2. Доктринальна розробка ісламського права та період становлення, Арабського Халіфату VII-XII ст.

3. Розвиток ісламського права в епоху Османського Халіфату кінець, XII – перша половина XX ст.

4. Розвиток ісламського у сучасній період, друга половина XX ст. – до наших днів.

Становлення ісламського права пов'язано з появою його основоположних джерел, які одночасно виступають джерелами ісламської релігії. Божественні одкровення, які послані людям через Пророка Мухаммада та його сподвижників приймалися у якості коментарів до Корану. Ці коментарі сформували друге по значимості джерело право ісламського права – сунну.

Арабський Халіфат – це наднаціональна імперія, основою якої стала єдина релігія – іслам, нова адміністративна, податкова, військова та судова системи. В історії Арабського Халіфату виокремлюють два періоди: дамаський, або період правління династії Омейядов (661-750 рр.) та багдадський, або період правління династії Аббасидов (750-1258 рр.)

Що стосується третього етапу – це був період існування Османського халіфату. Османська імперія на той час стала наймогутнішою державою світу. Османська імперія розбила Візантійську імперію, підкорила Константинополь (1453 р.) та встановила панування ісламу в Південно-Східній Європі. Іслам отримав подальше визнання і в Азії.

Найважливішим етапом правового розвитку Османського халіфату був вступ в силу Конституції 1876 р., яка проголосила принципи особистої свободи та рівності усіх поданих, незалежно від віросповідання.

XX ст. і до сьогодні характеризується посиленням тенденцій часткового повернення правових систем деяких ісламських держав до традиційних витоків та посиленням ролі ісламу на правову ідеологію, правову культуру, правову свідомість громадян цих держав.

2. Специфіка ісламського права

Перш за все специфічною особливістю ісламського права є його персоніфікований характер, який полягає в тому, що мусульманин, незалежно місця свого мешкання повинен дотримуватись норм мусульманського права та зберігати вірність ісламу.

Ще однією особливістю ісламського права є те, що воно вважається одним із найбільш важливих явищ і середньовічної цивілізації на Сході.

Наступною особливістю є його релігійна основа. Іслам вміщає таку систему правових норм, яка регулює та зумовлює образ життя та поведінку людей, які сповідають цю релігію, у всіх її проявах, у тому числі і правових.

Тобто наступною особливістю ісламського права є поєднання в ньому релігійного та юридичного початку.

Універсальність сфери його регулювання також виступає в якості особливості ісламської концепції. Сфери, які регулюються ісламським правом ширше сфери регулювання світського права, оскільки ісламське право охоплює не тільки правові, але й всі інші аспекти життя мусульман – моральні, релігійні тощо.

Виконання норм ісламського права витікає із самої природи мусульманина та є невід'ємною його свідомості.

Державна санкціонованість, як особливість ісламського права, відрізняє його від церковного права та позначає, що реалізація норм ісламського права забезпечується не тільки релігійним авторитетом, але й примусовою силою ісламської держави.

Суттєвою рисою ісламського права є його тісна взаємодія з місцевими традиціями та звичаями.

Невід'ємною частиною ісламу є шаріат, на основі якого регламентується не тільки поведінка мусульманина, а і його думки та почуття. При цьому, всі нормативні приписи ісламу виходять з ідеї обов'язків людини перед Аллахом, а не із прав і свобод людини⁴⁹.

Для розуміння специфіки ісламського права важливо розмежування понять «шаріат» та «фікх». Шаріат є цілим поняттям, а фікх виступає як його частина, а саме юридична складова.

3. Джерела та структура ісламського права

Особливості джерел ісламського виявляються в наступному:

– в релігійному характері (основоположні джерела ісламського права виступають як основні джерела ісламської релігії);

⁴⁹ Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посібник. К.: Юрисконсульт, 2006. С. 311.

– дана концепція не виключає існування позитивного права на базі основоположних джерел и припускає формування на їх основі інших джерел, які носять характер похідних, додаткових по відношенню до перших.

Основоположними джерелами виступають: Коран, суна, які володіють в ієрархії джерел найвищою силою та цінністю. Коран є релігійною, філософською, ідеологічною та моральною основою ісламського права та держави. Суна – уточнюючі приписи Корану, які вміщують висловлювання, рішення та дії Пророка Мухаммеда, а також висловлювання його сподвижників, схвалені ним.

Похідними джерелами ісламського права є іджма та кіяс. Іджма вважається третім по значимості джерелом права та є узгодженою думкою ісламських правознавців та богословів по релігійним та правовим питанням, які потребують практичного застосування положень Корану та суні.

Кіяс представляє собою судження по аналогії, яке засноване на детальному вивченні Корану та суні та охоплює багато проблем, які виникають в процесі правового регулювання життя мусульман⁵⁰.

До додаткових джерел належать фетва та урф (звичай) та адат (звична практика). Фетва представляють собою усні та письмові авторитетних теологів та правознавців рішення світської влади, які приймаються по питанням соціального життя, а також по тлумаченню різних положень, які містяться в основних джерелах права, але які носять загальний характер. Урф та адат необхідні в тому випадку, коли відсутні приписи Корану та суні по конкретному питанню.

Фермани представляють собою накази голови ісламської держави, які видаються для рішення різних питань державного та суспільного життя.

Структура ісламського права має певні специфічні риси, а саме:

- Системно-генетичний зв'язок з основоположними джерелами.
- В основних правових нормах ісламського права, містяться правила поведінки які встановлені Аллахом – законодавцем, які регулюють різні сторони життя мусульман.
- Божественна воля виражена або прямо в божественному одкровенні, закріпленого в Корані, або опосередковано у формі вис-

⁵⁰ Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. С. 291.

новку, який сформульовано в рамках доктринальної розробки ісламського права.

– Архаїчність або відсутність певної систематизації.

Структура ісламського права характеризується своєрідністю співвідношення публічно-правових та приватно-правових галузей права. Що стосується сфери суспільних відносин, які входять до сфери правового регулювання галузей, які традиційно належать до приватного права, то в структурі ісламського права багато з них входять до правового масиву, який має назву «правом особистого статусу» - це питання шлюбу, розлучення, матеріального забезпечення сім'ї, відносини між батьками та дітьми, заповіту, опіки, піклування, обмеження правоздатності. Інші правові відносини, наприклад, інститут права власності, інститут договору, також включаються в сферу приватного права, але і не включаються в даний правовий масив, хоча мають безпосереднє відношення до нього.

Що стосується сфери публічного права, то в структурі ісламського права центральним є «право власності норм», які використовуються для позначення державного права. Навколо даного масиву об'єднуються такі групи правових норм, як ісламське міжнародне право, ісламське військове право, деліктне право, ісламське трудове право.

4. Роль та місце ісламського права у формуванні та функціонуванні правових систем ісламських держав

Необхідно розрізнити два схожих, але не тотожних понять «ісламське право» та «правова система ісламських держав». Ісламське право є персональним правом, а правові системи ісламських держав носять територіальний характер. Норми, які містяться в правових системах національного права, розраховані на всіх громадян, які мешкають на території ісламської держави незалежно від релігійної приналежності.

Класичне ісламське право, як і раніше, є визначальним в функціонуванні правових систем ісламських держав. Це виявляється в наступному:

– Конституційно закріпленому ісламу в якості державної релігії.

– Функціонує ісламський інститут шури, який надає народу можливість приймати участь у виробленні найважливіших державних рішень.

– Визначає правовий менталітет, правову свідомість, правову культуру право реалізацію в цих державах.

Відмітимо, що історично у ісламській релігії склалися два основні напрями: сунітський та шіїтський. Їхня релігійна та правова практика доволі сильно відрізняється⁵¹.

Основна різниця між ними полягає у ставленні до суні (суніти визнають її одним з основних джерел релігійних та правових норм, а шіїти – тільки деякі її положення) та до визнання пророком четвертого халіфа Алі ібн Абу Таліба, двоюрідного брата пророка Мухаммеда (656-661 рр.).

Вплив ісламського права на правові системи ісламських держав проявляється в кожній ісламській державі по-різному, в залежності від історичних закономірностей розвитку даної держави, культурних особливостей людей, які населяють її, і від його геополітичного положення.

5. Особливості ісламського судочинства

Виникнення ісламського правосуддя пов'язано з процесом формування і становлення ісламської держави і права, головний зміст якої визначався діяльністю Пророка Муххамеда, який виконував роль верховного судді. В подальшому він ввів у практику делегування своїх суддівських повноважень найбільш впливовим авторитетним сподвижникам, які виконували роль намісників у різних частинах ісламської держави.

Після смерті Муххамеда у період правління його чотирьох приймачів-халіфів (632-661 рр.) основні принципи ісламського судочинства залишалися без істотних змін. Халіфи зосередили у своїх руках не тільки державну владу, але й верховну судову владу.

Статус судді, як офіційних осіб затвердився в період правління Аббасидів. Вагомий вплив набуває фігура верховного судді, яка призначається халіфом.

До середини VII ст. існувало усне змагання сторін, каді приймав рішення на місці при першому засіданні. Згодом, судова процедура із усної перетворилася у письмову, а адули (нотаріуси) стали судейськими писцями. На початковому етапі існування ісламського

⁵¹ Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 200.

судочинства була відсутня ієрархія суддів, не було апеляційної інстанції. Однак, можливість оспорювання рішень все ж таки існувала. А саме, голова держави, який виправляв скоєну помилку, міг пом'якшити деякі види покарання.

Незважаючи на різну ступінь впливу норм класичного ісламського права на судові системи ісламських держав, основні її сьогодні продовжують справляти значний вплив на відправлення правосуддя.

ТЕМА 7

КИТАЙСЬКЕ ПРАВО

Мета: ознайомлення здобувачів освіти з історичними умовами становлення китайського права, його основними рисами, джерелами та структурою, впливом традиційної китайської правової культури на розвиток сучасного законодавства, а також особливостями правової системи Китаю.

Питання:

1. *Філософські основи китайського праворозуміння.*
2. *Історичні етапи розвитку китайського права.*
3. *Джерела та структура сучасного права Китаю.*
4. *Сучасна правова система Китаю.*
5. *Роль та місце суду у сучасній правовій системі Китаю.*

Теоретичний мінімум:

1. Філософські основи китайського праворозуміння

Китайське праворозуміння сформувалося у філософських концепціях даосизма, конфуціанства та легізму. Даосизм як релігійно-філософська концепція сформувалося на рубежі VI ст. до н. е., основоположниками якого є Лао Цзи (VII-VI ст. до н. е.) та Дао – дэцзин (IV-III ст. до н. е.).

Перші політичні та правові вчення в Стародавньому Китаї мали під собою релігійно-міфологічне підґрунтя, що, врешті, притаманне всім стародавнім етносам⁵². Останні, незалежно від місця проживання, під час еволюції продукували первісне право,

⁵² Логвиненко, Є. С. & Логвиненко, І. А. 2019. Розуміння покарання в філософських і політико-правових ученнях Стародавнього Китаю. Право і Безпека. No 1. С. 67.

що формувалося на основі взаємовпливу звичаїв автохтонів і прийдшлих народів⁵³.

Згідно до даосизму, у світі окрім Дао (шлях), як прояв небесної волі, існує Дао, як природний хід речей, природна закономірність, тобто існує дао, яке визначає закони неба, природи та суспільства.

На процес формування китайського права визначальним чином вплинуло вчення Конфуція (551-479 рр. до н. е.), погляди якого відображені у книзі «Лунь Юй», у якій записано бесіди та висловлювання.

Конфуціанство є протилежним даосизму, в першу чергу, це проявляється у негативному відношенні до бездіяльності.

Не позитивне право, а конфуціанська мораль є основою поведінки людини у суспільстві.

У III ст. до н. е. сформувався інший підхід до ролі права у суспільному житті, який відображався у праці правителя області Шан Хан Фейзи, який отримав популярність як концепція школи легістів, згідно до якої влада повинна засновуватися на правлінні законів. Представники даної школи вважали, що жорстокі закони є єдиним засобом регулюванню відносин держави з людьми. Ця концепція обґрунтувала ідею пріоритетної ролі закону, яка забезпечувалась насильними мірами держави.

Незважаючи на концептуальні відмінності між ідеями конфуціанства та легізму, були спроби примирити та пом'якшити протиріччя цих вчень. Вагоме місце в цьому процесі належить діяльності відомого філософа III ст. до н. е. Хань Фея, який виступав за доповнення законів мистецтвом управління, тобто за відмову від тяжких покарань як єдиного засобу управління суспільством та державою.

На основі вищевикладених філософських концепцій формується і китайське праворозуміння, що зумовлює негативне ставлення до права взагалі і необхідності правового регулювання суспільних відносин.

⁵³ Щербатюк, В. М. & Сокур, Ю. В. & Орищенко, Ю. В. 2020. Козацьке право Запорозької Січі в контексті українського правотворення. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. No 1 (114). С. 57. <https://doi.org/10.33270/01201141.53>.

2. Історичні етапи розвитку китайського права

Поява писаних законів у Давньому Китаї до VI-V ст. до н. е. одним з перших був Закон «Про поземельний податок», який регулював земельні відносини та встановив приватну форму землевласності.

Наступним писаним законом вважається «Огляд законів», який регулював кримінально та кримінально-процесуальні відносини.

Одним з перших зводів законів була «Книга законів царства Вей», який складався із 6-ти розділів: закони про злодіїв, про розбійників, про ув'язнення, про піймання злочинців, про знаряддя, про страту, про тортури.

Законотворча діяльність була продовжена у ханському Китаї у III-II ст. до н. е. «Книга законів царства Вей» була доповнена певними розділами, зокрема, нормами права про військову справу, про державне конярство та про фінанси.

Важливою подією у розвитку китайського права вважається конфуціанський трактат «Лі цзи», який відображав норми моралі, яким повинен слідувати індивід.

Правила «Лі» - це ціла система нормативних регламентів та рекомендацій, реалізація яких забезпечує необхідну стабільність суспільства та держави.

Наступний етап розвитку китайського права пов'язано з правлінням династії Цинь (1644-1911 рр.). В цей період діяли два систематизованих зводи законів.

Перший звід регулював питання державно-правових та адміністративно-правових відносин, детально регламентував основні функції всіх державних органів.

Другий 1746 р., в першому розділі якого вказувалися види покарань та пом'якшуючі обставини. Інші розділи містили склади злочинів та способи вирішення цивільних справ. Цей звід регулював відносини в сфері цивільного та сімейного права.

У 1912 р. було прийнято Кримінальне укладення, яке у 1928 р. було модернізовано у Кримінальний кодекс.

У 1929-1931 рр. вступив в дію Цивільний кодекс, який регулював питання цивільного та торгового права. 1930 р. прийняття Земельного кодексу, а 1932 р. – Цивільно-процесуального кодексу. Поворотним моментом у формуванні китайського права було проголошення Китайської Народної Республіки.

У 1954 р. була прийнята перша Конституція Китаю. Нова Конституція КНР була прийнята у 1975 р. та була спрямована на звуження повноважень вищих представницьких органів державної влади.

У 1978 р. була прийнята третя Конституція КНР, яка зберігала ідейно-політичні основи колишнього курсу. У 1982 р. була прийнята четверта Конституція КНР, яка остаточно закріпила процеси відновлення дії основних принципів сучасної держави у Китаї і в повній мірі затвердила соціалістичний правовий та державний уклад КНР.

Сучасні дослідники справедливо запевняють, що право є одним із найдавніших і донині найефективнішим регуляторів суспільних відносин, вагомим інструментом забезпечення їх упорядкованості, без якого неможливе нормальне функціонування суспільства й соціального життя.

Особливістю тогочасного китайського суспільства було те, що в ньому склалися різноманітні соціальні групи. Більшість населення – робітники, ремісники, позбавленні повністю чи частково власності на землю або на інші засоби виробництва, орендарі, селяни належали до низів. Титулована знать, ранжируване чиновництво, великі землевласники, купці тощо становили еліту суспільства. Різниця між цими соціальними прошарками, як влучно твердять вітчизняні дослідники, визначалася у праві⁵⁴.

3. Джерела та структура сучасного права Китаю

Основним джерелом сучасного китайського права є закон. Систему законодавства очолює Конституція. Специфікою законотворчого процесу в Китаї є дуалізм у здійсненні законодавчих функцій. Згідно Конституції 1982 р. законодавча влада належить як Всекитайським зборам народних представників, так і його Постійному комітету, який виконує у період між сесіями ВСНП функції вищого органу державної влади. Основний обсяг законотворчої роботи виконує Постійний комітет ВСНП, який приймає законодавчі рішення по найбільш важливим питанням державного життя.

Тобто основним джерелом сучасної правової системи КНР виступає закон, який регулює основні сфери життя суспільства.

⁵⁴ Бандурка, О. М. та ін. 2021. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. Харків: ХНУВС. С. 89.

Джерелом сучасного китайського права є і підзаконні акти, такі як постанови постійного комітету ВСНП, постанови та розпорядження Державної Ради, а також інші акти органів державної влади та управління.

Наступним джерелом права є норми традицій та норми звичаїв, які беруть свій початок у конфуціанстві. Джерелом права також виступають міжнародні угоди та договори, які заключні КНР.

Структура сучасного права Китаю базується на галузевій класифікації, що свідчить про вплив романо-германського права. В його основу покладено поділ права на приватне та публічне. Існують та розвиваються такі галузі, як: цивільне, сімейне, конституційне, адміністративне, трудове, кримінальне, кримінальне-процесуальне.

Найрозвиненішою галуззю права в Китаї було кримінальне. Як запевняють Л. Коритко та В. Джуган, право Стародавнього Китаю – це передусім кримінальне право, де найважливіше значення має Карне уложення Тан – «Тан люй шу і», що ввібрало всю філософію права Китаю⁵⁵.

Цивільні правовідносини регулюються не єдиним кодексом, а Основними положеннями цивільного права, які прийняті у 1986 р.

Інститут забор'язального права регулює відносини з приводу певних прав та обов'язків, які виникають між сторонами згідно до умов договору або згідно до закону.

Питання сімейно-правових відносин у Китаї не входять до системи регулювання цивільного права, та регулюються Законом про шлюб 1980 р. У Стародавньому Китаї жінка повністю залежала від влади чоловіка. Окрім цієї залежності дослідники запевняють, що її статус визначався системою сімейно-шлюбних відносин, в основі яких і було верховенство чоловіка⁵⁶.

Конституційне право Китаю відображає національну специфіку та історичну унікальність державності Китаю, особливості китайського варіанту модернізації держави та суспільства.

⁵⁵ Коритко, Л. Я. & Джуган, В. О. 2021. Основні риси права Стародавніх Індії та Китаю. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 28. Одеса: Гельветика. С. 65.

⁵⁶ Трофимченко, А. Л. 2020. Місце жінки в освіті Китаю: історія і сучасний стан. Китайська цивілізація: традиції та сучасність: матеріали XIV міжнародної наукової конференції, 5 листопада 2020 р. Київ: Гельветика. С. 120.

Після прийняття Конституції 1982 р. отримала поштовх в своєму розвитку галузь адміністративного права, яка спрямована на конкретизацію та розвиток управлінської діяльності органів держави ряду інститутів та норм державного права.

4. Сучасна правова система Китаю

Сучасна правова система КНР представляє собою симбіоз давніх правових традицій та сучасного законодавства, які засновані, з одного боку, на давньо-китайських філософських та правових концепціях, а з іншої – на ідеях «соціалізму з китайською специфікою» та деяких принципах романо-германського права.

Правова система Китаю на сучасному етапі модернізована і своєю зовнішньою формою романо-германської моделі правового будівництва. Однак, правовий менталітет китайців, їх правова свідомість та правова поведінка не вписуються у романо-германську модель та залишаються в рамках традиційної конфуціанської концепції праворозуміння, де праву надається не головна роль в процесах суспільного розвитку, а допоміжна.

В основу правової системи Китаю покладено жорстку ієрархічність суспільства і колективізм як ключовий принцип суспільного життя. Згідно зі вченням Конфуція, створене на основі «веління Небес» гармонійне суспільство являє собою сукупність об'єднань людей, кожне з яких повинно з максимальною віддачею функціонувати у призначеній для нього соціальній ніші. Головною ідеєю такого об'єднання є «сяо» – ідея синівської любові, шанування старших, правителів. Держава – це велика сім'я, влада імператора («сина неба») походить від влади батька, а відносини правлячих і підданих – від сімейних відносин, де молодші залежать від старших⁵⁷.

5. Роль та місце суду у сучасній правовій системі Китаю

Сучасна судова система КНР функціонує на основі Конституції 1982 р., а також Закону «Про організацію народних судів» 1979 р.

Конституція проголошує наступні принципи судочинства: незалежність судів, відкритий розгляд справ у суді (окрім певних випадків, які передбачені законом), право обвинуваченого на захист,

⁵⁷ Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 256.

рівноправність громадян при розгляді справ та колегіальність суду, здійснення розгляду справ народними судами.

Судова система формується із загальних судів, включає Верховний народний суд, місцеві народні суди середньої ступені та низові народні суди, спеціальні суди – військові суди.

Суд у Стародавньому Китаї не був відділений від адміністрації. Судові функції виконували численні представники державного апарату. Зокрема, сучасні вчені запевняють, що судові функції на місцях виконували представники місцевої адміністрації⁵⁸. Верховним суддею був імператор. Він міг особисто розглядати будь-яку справу, а також скарги на рішення судів.

Підкреслимо, що в судовій системі працювали чиновники, які розшукували злочинців, вели боротьбу зі злочинцями й розбійниками, начальники в'язниць та особи, що виконували судові рішення та ін⁵⁹.

Згідно до Конституції Китаю, суддею може бути особа, що має громадянство КНР віком 23 роки, яка поважає Конституцію та законодавство Китаю, яка має політичні та професійні якості, примірну поведінку, диплом юридичного закладу.

Сучасна судова система Китаю має модернізовану структуру та вирішує завдання, які спрямовані на відправлення правосуддя. Примірювальний характер судочинства, який засновано на конфуціанській концепції праворозуміння впливає на функціонування судової системи сучасного Китаю.

ТЕМА. 8 **ЯПОНСЬКЕ ПРАВО**

Мета: сформувати у здобувачів освіти цілісне уявлення про японське право як складову традиційних правових систем світу, особливості його історичного становлення, вплив національних, релігійно-філософських та культурних традицій, джерела, структуру, а також специфіку сучасної правової системи Японії.

⁵⁸ Бандурка, О. М. та ін. 2021. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. Харків: ХНУВС. С. 95.

⁵⁹ Щербатюк, В. М. та ін. 2021. Історія держави і права зарубіжних країн. Курс лекцій. Київ: Фенікс. С. 66.

Питання:

1. *Історичні етапи формування та розвитку японського права.*
2. *Специфіка японського права.*
3. *Джерела та структура японського права.*
4. *Особливості японського судочинства.*

Теоретичний мінімум:

1. Історичні етапи формування та розвитку японського права

Правова система Японії, яка до середини XIX ст. перебувала у певній ізоляції від решти світу⁶⁰. А після поразки Японської імперії у Другій світовій війні у державі особливо активно розпочався процес «вестернізації» права. У зв'язку із цим, М. А. Вороніна зазначає, що у її формуванні суттєву роль відіграли елементи права конфуціанського Китаю, західних держав, у поєднанні із місцевими традиціями та звичаями⁶¹.

Однак старі звичаї і спосіб мислення суттєво вкоренились у свідомості більшості японців, що дає підстави стверджувати про практичне застосування традиційних норм, особливо у приватно-особистісних відносинах. Так, наприклад, фактично усі суперечки між членами японської родини вирішуються без судового втручання, а за допомогою правових традицій і звичаїв⁶².

Незважаючи на те, що формування сучасної правової системи Японії пов'язують з епохою Мейдзі (друга половина XIX ст.). Величезний вплив на процес формування японського права протягом багатьох століть надавало китайське право і китайська правова культура.

Вплив китайської цивілізації на японську пояснюється тим, що у V ст. в Японії почала розповсюджуватися японська письменність,

⁶⁰ Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. С. 295.

⁶¹ Вороніна М.А. Феномен японської правової системи. Характеристика та особливості. Право та інноваційне суспільство. 2016. № 1. С. 82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2016_1_14.

⁶² Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2012. С. 255.

а через два століття релігія буддизм. Ці обставини зумовили популяризацію в Японії китайського духовного життя, літератури, мистецтва, в результаті чого японські правителі сприйняли китайську модель державного будівництва та формування регулятивних початків. Відповідно, вчені конфуціанства, які заклали початок основи китайського праворозуміння відіграли вирішальну роль у формуванні японського права. У результаті чого перші пам'ятники японського права за своїм змістом нагадували китайське законодавство.

Писемне право в Японії з'явилося не шляхом трансформації звичасвого права, а на основі формування законодавства державно-адміністративного характеру, яке регулювало структуру та діяльність органів державного управління. Даний процес зумовив специфіку формування давнього японського права.

Серед перших писемних пам'ятників японського права особливе місце займає ряд законодавчих актів, а саме: «Конституція Сьотокі» 604 р., яка відома як Закон сімнадцяти статей, упорядником якої японські вчені вважають Сьотокі, ярого представника буддизму, за допомогою якого в Японії буддизм було проголошено державною релігією, «Маніфест Тайка» 646 р. та «Звіт законів Тайхо» 701-701 рр.

Становлення нової правової системи пов'язано з прийняттям першої Конституції Японії у 1889 р., яка була складена за зразком Пруської конституції. Вона проголосила та закріпила конституційну монархію, як найбільш відповідну форму правління в Японії.

Процес кодифікації продовжився у 1907 р. прийняттям нового Кримінального кодексу, а у 1922 р. – прийняттям кримінально-процесуального кодексу. Цивільно-процесуальний кодекс (1926 р.), у 1890 р. був прийнятий у новій редакції та заснований на австрійській моделі.

Черговий етап розвитку сучасної правової системи Японії пов'язано з закінченням Другої світової війни. У 1946 р. була прийнята нова Конституція Японії, яка вступила в силу у 1947 р., яка проголосила принцип народного суверенітету. Парламент є вищим органом державної влади та єдиним законодавчим органом, кабінет міністрів є органом виконавчої влади.

2. Специфіка японського права

Сучасна правова система Японії є гібридом континентального та американського права⁶³. Правова система Японії, сягаючи витоків 250 р. до н. е., формувалася упродовж багатьох століть.

Японське праворозуміння подібне з китайським, але має свою специфіку. Специфіку японського права визначають: групове мислення, кланова вірність, самопожертва заради загального блага.

Сучасна правова система Японії носить змішаний характер, тому що вона базується, з одного боку, на моральних, релігійних та правових нормах, які склалися на основі звичаїв та традицій японського суспільства та давньо-китайських релігійно-філософських концепцій, з іншого, на запозиченні правових положень у інших правових систем. Виходячи з цього Японську правову систему називають індивідуалізованою правовою системою.

Сучасна структура права та законодавства Японії у своїй основі запозичена у романо-германського права. Зовнішня вестернізація законодавства (друга половина XIX ст.) сприяла надбанню японським правом системності, тобто в послідовному, чіткому викладенню нормативно-правового матеріалу у рамках правових інститутів, поєднаних в галузі права.

Специфіка японського праворозуміння проявляється в тому, що в Японії традиційно були відсутні ідеї права, правових шкіл, професійних суддів, прокуратури, адвокатів, нотаріусів.

Розвиток японського права після Другої світової війни характеризується посиленням впливу системи загального права, а саме правової системи США, що проявляється у змісті Конституції Японії 1946 р.

Отже, сучасна правова система Японії формується із сукупності правових норм, звичаїв, традицій, які склалися протягом історії розвитку японського суспільства під впливом китайської філософії та культури, зокрема конфуціанства та запозичення правових положень у романо-германського та загального права.

3. Джерела та структура японського права.

Система джерел японського права встановлена у Декреті № 103 від 1875 р., який мав назву «Вказівку для органів судової адміністрації».

⁶³ Okuhara K. Researching Japanese Law. Globalex. 2019. URL: [https:// www.nyulawglobal.org/globalex/Japan1.html#_edn1](https://www.nyulawglobal.org/globalex/Japan1.html#_edn1)

страції», який встановлював, що у разі відсутності норми писаного права приймаються звичаї, при відсутності відповідного звичаю суддя приймає рішення, ґрунтуючись, при цьому, на нормах «ґоґі» (на принципах права).

Головним джерелом японського права є закон. Основним законом в Японії є Конституція. В системі законодавства важливе місце належить кодексам, які регулюють практично всі галузі японського права.

Підзаконні акти також виступають самостійними джерелами японського права, серед яких особливе значення мають урядові укази.

Положення, які видаються муніципальними зборами префектур, міст, селищ та сіл нормативні акти місцевого значення також є різновидом підзаконних актів.

Самостійним джерелом японського права є нормативно-правовий договір, який спрямований на встановлення офіційних юридичних правил між сторонами. Водночас, на розвиток та формування сучасної правової системи Японії значною мірою вплинуло й міжнародне право. Так, серед джерел японського права укладені міжнародні договори та встановлені міжнародно-правові норми мають вищу юридичну силу, аніж закон.

Звичаї також виступають джерелом японського права. Самостійним джерелом японського права виступають міжнародні акти та договори.

Структура японського права побудована по ієрархічному принципу викладення нормативного матеріалу. Для неї характерна класова класифікація, тобто регулювання правових відносин по галузям, зокрема, цивільне, торгове, конституційне, адміністративне, трудове право, право соціального забезпечення, кримінальне, кримінальне-процесуальне та ін.

Структура японського права визнає поділення права на публічне і приватне, що обумовлено прийняттям японським правом традицій романо-германського права.

Для японського права характерний дуалізм приватного права, який виражається в тому, що рік після прийняття Цивільного кодексу 1898 р., у 1899 р. був прийнятий Торговий кодекс.

Цивільно-правові відносини в Японії регулюються Цивільним кодексом, 1898 р., зі внесеними змінами, шлюбно-правові – цивіль-

ним законодавством, торгово-правові відносини регулюються Торговим кодексом.

Конституційне право Японії склалося на основі прийняття двох конституцій – Конституції Мейдзі 1889 р. та нині діючої Конституції 1946 р., яка вступила в дію у 1947 р.

Регулювання кримінального права та кримінального процесу мають багаті традиції. Кримінальний кодекс 1870 р. є результатом систематизації всіх існуючих норм в цієї області. Прийнятті у 1882 р. Кримінальний та Кримінально-процесуальні кодекси є спробою модернізації кримінального права і процесу та були орієнтовані на германську модель регулювання кримінальних та кримінально-процесуальних відносин.

У контексті модернізації японської системи під впливом правової системи США був прийнятий новий КПК у 1948 р., також були прийняті Закон про судоустрій та Закон про адвокатуру 1949 р.⁶⁴.

4. Особливості японського судочинства.

Поступово в країні сформувалася загальна судова система; суди розглядали головним чином публічно-правові суперечки; цивільні конфлікти вирішувалися переважно за допомогою позасудових примирливих процедур на основі звичаєвого права⁶⁵.

Імператор вважається найвищою судовою владою, від імені якого правосуддя здійснюється Державною радою. Імператору належить право про помилування, амністії, ствердження смертних вироків, прийому апеляцій на незадовільні по змісту рішення Державної Ради.

Структура судової системи:

- Верховний суд.
- Вищі суди.

⁶⁴ Форманюк В. В. Порівняльно-правовий аналіз судової системи Індії, Китаю та Японії. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 383. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/>

⁶⁵ Олійник О. М. Формування правової системи Японії. Питання Сходознавства в Україні : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Харків, 28 берез. 2019 р.) Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; Харків. нац. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2019. С. 357.

- Територіальні суди.
- Сімейні суди.

Нижча судова інстанція – це первісні суди, які розглядають справи з невеликою сумою позову і кримінальні справи, покарання за які передбачено у вигляді штрафу та по деяким категоріям справ обмеження свободи до трьох років.

Інститут присяжних засідателів у сучасній японській судовій системі не існує, хоча у 1923 р. був заснований, але потім скасований.

Конституційний контроль, тобто перевірка будь-яких законодавчих актів на предмет їх відповідності Конституції, здійснюється не тільки Верховним судом, але й нижчестоящими судами. З 1947 р. у Японії існує система адміністративної юстиції.

Незважаючи на сучасну структуру та механізм функціонування, примірювальний характер залишається головною характерною рисою японського судочинства, що пов'язано з конфуціанською етикою.

ТЕМА 9 ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА ПРАВОВА СІМ'Я

Мета: ознайомлення здобувачів освіти з історичними передумовами формування латиноамериканської правової сім'ї, її характерними рисами, джерелами та структурою, особливостями розвитку національних правових систем держав Латинської Америки, а також місцем цієї правової сім'ї у сучасній правовій картині світу.

Питання:

1. *Формування латиноамериканського права.*
2. *Специфіка латиноамериканського права.*
3. *Джерела та структура латиноамериканського права.*
4. *Інтеграційні процеси в Латинській Америці.*
5. *Особливості судової системи латиноамериканських держав.*

Теоретичний мінімум:

1. *Формування латиноамериканського права*

У більшості держав Латинської Америки правові системи сформувалися на основі чотирьох правових культур: індіанської, іспанської, французької та англо-американської.

Характеризуючи правові системи латино-американських держав, слід виокремити дві групи ознак:

а) ознаки, наявність яких дають підстави розглядати латиноамериканське право як таке, що входить до романо-германської правової сім'ї;

б) ознаки, які дають підстави для ідентифікації правових систем країн Латинської Америки як окремої підгрупи романо-германської правової сім'ї⁶⁶.

Так, в історії становлення та еволюції права у Латинській Америці можна виокремити три періоди:

- Перший період пов'язаний з формуванням правових початків, які заклали основи латиноамериканського права (X-XV ст.).
- Другий період пов'язаний з колонізацією території Латинської Америки (XV- початок XIX ст.).
- Третій період пов'язаний з формуванням національних правових систем після завоювання незалежності (початок XIX ст. - до сьогодення).

2. Специфіка латиноамериканського права

Найважливішою особливістю латиноамериканського права є його змішаний характер, який виражається в тому, що правові системи держав Латинської Америки в більшості побудовані на основі європейських моделей, що проявляється у сфері приватного права.

Латиноамериканське право, як і романо-германське право – це кодифіковане право, причому кодекси побудовані по європейським зразкам з урахуванням національних особливостей.

Стосовно сфери публічного права, особливо конституційного, то воно побудоване за зразком правової системи США, конституції цих держав запозичили американську форму правління, тобто президентську республіку та інші державні інститути.

Принципи побудови та функціонування судової системи держав Латинської Америки також запозичені із правової системи США. Однак судовий прецедент у правових системах цих держав не виступає в якості основного джерела.

⁶⁶ Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Ілля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. С. 124.

У латиноамериканських державах функціонує інститут судового контролю конституційності законодавства, що запозичене у романо-германського права, і відрізняється від американської моделі судового конституційного контролю.

Армія займає особливе місце у правових системах Латинської Америки та вважається повноправним учасником у регулюванні політичних питань життя суспільства.

Сучасні правові системи латиноамериканських держав характеризуються двома тенденціями:

1. Посилення інтеграції у рамках латиноамериканського континенту, тобто вироблення загальних підходів до різних проблем.

2. Включення держав цього регіону у формування єдиного політичного, економічного, торгівельного та правового простору у масштабах всього американського континенту, яке раніше охоплювало тільки США, Канаду та Мексику.

3. Джерела та структура латиноамериканського права

Основними джерелами права виступають закони, акти делегованого законодавства та підзаконні акти. Судова практика, звичай, доктрина та загально-правові принципи вважаються не основними джерелами права.

Разом з тим, відмінним є те, що судова практика у більшості латиноамериканських країн взагалі не розглядається як джерело права⁶⁷.

Усі джерела права формують єдину систему, яка очолюється законом, тобто головним джерелом права є закон, який регулює основні сфери життя суспільства.

У всіх державах прийняті та діють писані конституції, серед яких найдавнішою є Конституція Аргентини, яка прийнята у 1853 р. та діє у новій редакції 1994 р., Конституція Мексики була прийнята у 1917 р., Конституція Бразилії у 1934 р. (нова редакція 1988 р.), Конституція Чилі 1980 р.

У системі законодавства особливе місце займають кодекси, які побудовані переважно на основі європейських моделей кодифікації.

⁶⁷ 5. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу: навчальний посібник. Львів: ридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. С. 159.

Особлива роль в системі джерел належить міжнародно-правовим актам.

Структура латиноамериканського права має певні особливості, а саме:

1. Структура латиноамериканського права характеризується узгодженістю та ієрархічністю викладення правових норм в інститутах, з яких складаються галузі права.

2. Норми права сприймаються як правила поведінки загально-го абстрактного характеру, санкціоновані державою та складають основу системи права.

3. Структура латиноамериканського права визнає поділ права на приватне та публічне.

4. Латиноамериканське право визнає дуалізм приватного права, тобто паралельне існування двох галузей права: цивільного та торгівельного, які регулюються окремими кодексами.

Структура латиноамериканського права характеризується чіткою галузевою класифікацією. Практично у всіх національних правових системах існують такі галузі права приватного права, як цивільне, торгівельне та ін., а також галузі публічного права – конституційне, адміністративне, кримінальне, кримінально-процесуальне.

4. Інтеграційні процеси в Латинській Америці

Реальні передумови інтеграційних процесів у Латинській Америці виникли після Другої світової війни, коли у результаті національно-визвольного руху зміцнилися позиції цих держав в економіці (націоналізації зарубіжної власності у перші післявоєнні роки).

Посилюються тенденції до формування наддержавного регіонального права, яке обґрунтовало самобутність та автономність латиноамериканського права.

На сучасному етапі латиноамериканські держави координують свою діяльність у різних формах. З цією ціллю проводиться загально-ноправова політика, яка спрямована на гармонізацію законодавства та уніфікацію правових норм.

Досягнення цієї цілі залежить від формування загального правового простору латиноамериканських держав. Інтеграційні процеси у Латинській Америці проходять по декільком напрямкам.

Перш за все, у політичній сфері та здійснюються через відповідні структури. Створена спільна Парламентська комісія, як орган, який представляє парламенти держав – членів.

Інтеграційні процеси також відбуваються і в економічній сфері. Сприятливі перспективи цьому створює Загальний ринок країн Південного конусу, який трансформується у політико-економічне об'єднання по аналогії з моделлю Євросоюзу.

Сильний вплив на динаміку інтеграційних процесів у Латинській Америці зумовила ініціатива, яка була висунута у 1990 р. про «нове економічне партнерство на Західній півкулі», відома як «ініціатива для Америки».

Інтеграційні процеси у Латинській Америці включають й інформаційну сферу. Важлива роль у цьому належить латиноамериканському каналу «Телесур», який почав регулярне віщання у 2005 р.

5. Особливості судової системи латиноамериканських держав

Судові системи латиноамериканських держав формувалися під впливом загального та романо-германського права.

Принципи побудови та функціонування запозичені у американської правової системи, форми діяльності та структури верховних судів нагадують судову систему США.

Інститут судового контролю конституційності законодавства запозичених у романо-германського права функціонує у всіх державах Латинської Америки.

Для судової системи держав Латинської Америки характерні єдині принципи формування та функціонування. Судові органи цих держав є незалежними та підпорядковуються тільки закону. Ця незалежність забезпечується рядом гарантій, хоча і організаційне керівництво судами здійснюється міністерством юстиції.

Всі судові органи поділяються на суди загальної та спеціальної юрисдикції.

У багатьох країнах Латинської Америки засновано незалежний орган Захисник народу, який формується парламентом, цілком якого є захист прав та свобод громадян від свавілля державних органів та посадових осіб.

ТЕМА 10

СКАНДИНАВСЬКА ПРАВОВА СІМ'Я

Мета: ознайомлення здобувачів освіти з історичними умовами становлення скандинавської правової сім'ї, її основними ознаками, джерелами та структурою, особливостями правового регулювання, а також місцем і роллю скандинавських правових систем у сучасній правовій системі світу.

Питання:

1. *Формування скандинавського права.*
2. *Правове співробітництво скандинавських держав.*
3. *Джерела та структура скандинавського права.*
4. *Місце скандинавського права на правовій карті світу.*
5. *Місце судової системи у скандинавському праві.*

Теоретичний мінімум:

1. *Формування скандинавського права*

Право скандинавських країн (Скандинавське право) у порівняльному правознавстві виділяється як самостійна правова сім'я, до якої входять Швеція, Норвегія, Данія (включно із автономними володіннями Гренландія та Фарерські острови), Ісландія і Фінляндія. Римське право зіграло безсумнівно менш помітну роль у розвитку правових систем у скандинавських країнах, ніж у Франції та в Німеччині. У північних державах нема й не було кодексів, подібних до Цивільного кодексу Франції або Німецького цивільного уложення. Одними із важливих джерел у скандинавській системі права є судовий прецедент та судова практика.

Якщо порівнювати з романо-германською правовою системою, то судові рішення в скандинавських країнах має більшу вагу, але значно меншу, аніж в англо-саксонській. Втім, для прикладу в Данії та Норвегії роль судового прецеденту є дуже значною, значно менша його роль у Швеції, де більш важливою є судова практика⁶⁸.

Основою скандинавського права є давньо германське право, особливо звичаєве.

⁶⁸ Ситар І.М., Чорнобай О.Л. Романо-германська правова сім'я: гносеологічні та теоретичні аспекти: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 157.

Починаючи з XII ст., Норвезькі правові звичаї записувалися до збірки, відомі як «Закони Гулатінга» (1150 р.) і «Закони Фростінга» (1190 р.). Ці збірники є пам'ятками права середньовіччя і стали підставою для видання першого норвезького офіційного зводу законів під назвою «Закон землі», прийнятого в 1276 р., в цьому ж році в Норвегії був прийнятий «Закон міст», який регулював питання міського життя, які до цього були предметом регулювання місцевими міськими збірками звичаїв. Ці два закони містили норми, які стосуються кримінального, торгового, морського, земельного права.

Звичаєве право склалося в XI-XV ст. на території окремих провінцій в Швеції. На основі норм звичаєвого та канонічного права в XIV ст. були підготовлені та видані загальнонаціональні кодекси законів.

Автономність правової сім'ї скандинавських держав пояснюється міцними історичними зв'язками цих держав.

Ухвалення в 1683 р. «Кодексу короля Християна V» і в 1734 р. «Зводу законів Шведської держави» зіграло вирішальну роль у формуванні скандинавського права. Ці законодавчі акти носили комплексний характер, а саме регулювали правові відносини, що стосуються цивільного, кримінального, сімейного та процесуального права.

Підготовка реформи всієї правової системи Швеції була доручена королівській комісії, яка складалася з відомих юристів. Результатом роботи цієї комісії стала підготовка, а потім і прийняття Зводу законів шведської держави. Це зведення законів заклало основу формування сучасної національної правової системи Швеції.

На сьогоднішній день питома вага «нового» законодавства в декілька раз перевищує обсяг Зводу законів 1734 року і охоплює багато сучасних галузей шведського права, такі як: трудове і акціонерне право, законодавство про охорону навколишнього середовища, соціальне забезпечення, багато інститутів адміністративного права та ін.

2. Правове співробітництво скандинавських держав

Правове співробітництво скандинавських держав почалося з другої половини XIX ст., а саме з 1872 р., коли відбувся з'їзд скандинавських юристів, мета якого полягала в сприянні подальшій уніфікації права цих держав.

Починаючи з 1872 р., скандинавські держави цілеспрямовано стали здійснювати уніфікацію найважливіших галузей національного права з метою створення загального цивільного кодексу для цих держав.

У 1880 р. на території Данії, Норвегії та Швеції одночасно вступив в силу Кодекс про вексель, який регулював питання про оборотні документи.

У наступні роки основна увага приділялася уніфікації торгового права. Зокрема були прийняті такі закони, як: про торгові знаки, торгові реєстри, фірми і Закон про чеки. З 1891 р. по 1893 р. проводиться уніфікація морського права шляхом прийняття однакової законодавчої бази.

У 1899 р. датський професор Ларсен запропонував уніфікувати всю сферу приватного права та підготував проєкт єдиного скандинавського цивільного кодексу.

Важливим етапом на шляху правового співробітництва скандинавських держав стала розробка Закону про договори та інших законних операціях у праві власності та зобов'язальному праві. Цей закон був прийнятий в усіх державах Скандинавії в період з 1915 р. по 1936 р., в результаті чого утворилася єдине договірне право.

Важливим етапом в правовому співробітництві стало створення єдиного консультативно-дорадчого органу – Північної Ради (1952 р.), головне завдання якого полягає в координації та інтеграції зусиль скандинавських держав з питань співробітництва в галузі економічного, соціального, політичного та культурного життя.

3. Джерела та структура скандинавського права

Джерела сучасного скандинавського права формують єдину систему, яка складається із: законів, делегованого законодавства судової практики, звичаїв, доктрини, правових принципів, міжнародно-правових актів.

Систему законодавства очолюють конституційні закони.

Важливе місце серед джерел скандинавського права належить делегованому законодавству.

Джерелом скандинавського права виступає судова практика, роль якої більш помітна, ніж в країнах романо-германського права, хоча і відмінна у різних країнах Скандинавії.

Звичай, як джерело скандинавського права грає допоміжну роль та в основному стосується сфери торгівельного та морського права.

Доктрина, як і у романо-германському праві також є допоміжним джерелом.

У якості джерела скандинавського права можуть виступати і правові принципи, при вирішенні конкретних справ, при застосуванні аналогії права, при тлумаченні права⁶⁹.

Крім того, судовий прецедент в Норвегії виступає одним із правових джерел. Постанови Верховного суду, а інколи й рішення нижчестоящих судів, що прийняті саме по цій справі, мають силу «переконливого прецеденту» для всіх нижчих інстанцій і ретельно ними вивчаються і потім, по них вони приймають рішення в справі, де виникає правове питання такого самого змісту.

При цьому Верховний суд Норвегії в своїх рішеннях формулює не загальні норми, а положення, які належать до аналогічних обставин розглянутої ним справи. Якщо порівнювати з англійським правом тут судові рішення конкретні і вони не виступають як обов'язкові правила, і не розраховані на беззаперечне застосування в майбутньому⁷⁰.

Структура скандинавського права характеризується системністю, тобто, правові норми викладені в рамках правових інститутів, які утворюють галузі права. Структура скандинавського права визнає поділення права на приватне та публічне.

Приватне право регулює ті відносини суб'єктами яких виступають приватні особи та складається із норм, які формують його галузі.

Публічне право включає в себе норми, які регулюють діяльність держави: норми, які ідентифікують індивідів та групу осіб в якості публічної влади, норми, які встановлюють способи здійснення державними органами своєї діяльності, норми, які зумовлюють владну компетенцію, у межах якої діють державні органи.

⁶⁹ Кузьмін А. Р. Особливості джерел права скандинавської правової сім'ї / А. Р. Кузьмін // Молодіжний науковий юридичний форум: [матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, 16-17 травня 2019 р.]. – Тернопіль: Вектор, 2019. – С. 86.

⁷⁰ Цвайгерт К., Введення в порівняльне правознавство в сфері приватного права: У 2-х тт. Том I. Основи: Пер. з нім. М. : Міжнар. відносини, 2000. С. 388.

Структура скандинавського права визнає галузеву класифікацію. Тут існують такі галузі приватного права, як: цивільне, торгівельне, міжнародне приватне право, та галузі публічного права, такі як: конституційне, адміністративне, кримінальне, трудове, охорони навколишньої середовища та ін.

4. Місце скандинавського права на правовій карті світу

Скандинавська правова сім'я об'єднує національні правові системи Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Ісландії (останнім часом до цієї групи відносять правові системи країн Балтії – Естонія, Латвія, Литва). Скандинавську правову сім'ю називають ще «північною» і «північноєвропейською», що пов'язано з географічним розташуванням скандинавських держав.

К. Осакве є прихильником того, що скандинавська правова сім'я визнається правовою сім'єю, яка знаходиться посередині між системами загального та романо-германського права.

Р. Давид не виокремлює дану сім'ю у якості самостійної, і включає правові системи цих держав у романо-германську правову сім'ю.

Національно-правові системи скандинавських держав ніколи не знали кодексів французького та німецького зразка. Кодифікація в скандинавських державах, носила комплексний характер.

У правовій системі Данії окремі інститути цивільно-правових відносин регулюються нормами прецедентного права. Законодавство цих держав допускає вирішення багатьох питань щодо суддівського розсуду.

Скандинавська правова сім'я, яка запозичує багато правових положень у інших правових сімей, займає своє відносно самостійне місце на правовій карті світу.

5. Місце судової системи у скандинавському праві

Діяльність судової системи скандинавських держав спрямована на гарантування правової захищеності та встановленні законом прав та свобод приватних осіб. Суди складають фундамент даної системи. Також є органи, які сприяють запобіганню та розслідуванню злочинів: поліцейська влада, прокуратура, спеціальні органи по розслідуванню економічних злочинів, тюремна та виправна служба.

Судова систему очолюють Верховні Суди, які складаються з відділів. До судової системи також входять апеляційні та нижчі суди.

Нижчу ланку судової системи Швеції складають окружні суди, які розглядають кримінальні та цивільні справи. У Фінляндії функціонують окружні та міські суди. Цивільні справи в цих судах розглядаються одноособово, а кримінальні за участю двох засідателів.

До судової системи скандинавських держави належать дві паралельні гілки судів: загальні та спеціальні суди.

У Швеції загальні суди розглядають кримінальні та цивільні справи, справи про передачу прав власності, землекористування, опіки, спадкування та загальні адміністративні суди, які займаються скаргами на рішення, які прийняти державними органами влади.

Спеціальні суди розглядають тільки ті справи, на рішення яких вони уповноважені законом.

Подібно Верховному суду, основне завдання Верховного адміністративного суду полягає в тому, щоб переглядати справи.

До судової системи цих держав належить омбудсмен – особа, яка обирається або призначається. Омбудсмен слідкує за дотриманням прав людини, за різними адміністративними органами, а також приватними особами та об'єднаннями.

Суд імпічменту існує в судовій системі Норвегії та розглядає справи, які пов'язані з обвинуваченням у скоєнні злочину членами уряду, парламенту та Верховного суду.

ТЕМА 11

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ НА ПРАВОВІЙ КАРТІ СВІТУ

Мета: сформувати у здобувачів освіти цілісне уявлення про місце правової системи України серед сучасних правових систем світу, особливості її історичного розвитку, національні правові традиції, структуру, джерела права, а також взаємозв'язок із провідними правовими сім'ями та процесами європейської правової інтеграції.

Питання:

1. *Становлення правової системи України: основні етапи.*
2. *Сучасна правова система України.*
3. *Джерела українського права.*
4. *Структура українського права.*
5. *Судова система України.*

Теоретичний мінімум:

1. Становлення правової системи України: основні етапи

Правова система України неминуче впливає на формування суб'єктивних установок у людей та сприяє встановленню взаємовідносин у суспільстві.

Українська правова система має довгу історію. Розвиток правової системи України можна поділити на два періоди: до здобуття незалежності та після її здобуття – період, який ознаменувався прийняттям Конституції 1996 р., який став основним нормативно-правовим актом внутрішньої та зовнішньої політики української держави, основою її правової системи.

Правова система України перебуває у стані глибинних реформ на шляху до побудови правової держави з розвинутим громадянським суспільством, де найвищою цінністю повинні бути права людини.

Нині в Україні відбуваються трансформаційні зміни, головне місце в яких займає право, яке функціонує у вигляді цілісної правової системи. Реалізація державного суверенітету, формування засад правової державності та поваги до прав і свобод людини – все це стає можливим лише за умови розвиненої правової системи⁷¹.

Самобутність національної правової системи України обумовлені певними обставинами, а саме:

1. Зв'язок з Руською правдою, великий комплексний законодавчий акт який відіграв особливу роль серед джерел права України. Ця пам'ятка постала з таких джерел, як: князівські статuti, звичаєве право і візантійські акти права.

2. Вплив польсько-литовського періоду (правова система Великого князівства Литовського сприяла формуванню вітчизняної правової думки).

3. Дія Магдебурзького права на території України (XIII-XVIII ст.).

4. Державно-правовий досвід періоду Гетьманщини (Війська Запорізького) XVI–XVIII ст.

5. Перебування українських земель протягом XIX-XX ст. у складі різних державних утворень (російська імперія, Австро Угорщина, Польща).

⁷¹ Хаустова М.Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: монографія. Харків: Право, 2008. С. 3.

6. Існування Української РСР у складі Радянського Союзу, яке дало підставу для віднесення українського права до правових систем соціалістичного типу.

7. Формування незалежної правової системи України. Умови для її створення виникли після проголошення Декларації про державний суверенітет 16.07.1990 р. й Акта про незалежність України від 24.08.1991 р.

2. Сучасна правова система України

Українська правова система почала формуватися ще з давніх-давен. Протягом багатьох століть вона розвивалася і вдосконалювалася та продовжує безперервно розвиватися.

Сьогодні правова система України переживає складний період, а саме створення нової правової системи суверенної незалежної демократичної держави.

Сучасна правова система постає як складне, багатопланове поняття, що містить в собі цілий комплекс компонентів, справляє нормативно-організаційний та ціннісний вплив на суспільні відносини.

Так, правова система – це сформована під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певного суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у сталих зв'язках між собою та іншими соціальними явищами, що забезпечує її цілісність, розвиток та правонаступність⁷².

Формування сучасної правової системи України у відповідності з європейськими правовими стандартами, є процесом складним та багатофункціональним

Конституція України закріпила політичний плюралізм, альтернативність виборів, рівне визнання і захист у всіх форм власності. Конституція має найвищу юридичну силу та визначає демократичний вектор розвитку держави, суспільства, правової системи. До того ж, відбуваються процеси, здатні докорінно змінити картину світу, місце і роль у ньому людини. В свою чергу, зміни торкнулися всіх сфер життя, правового економічного, інформаційного тощо.

Розвиток і зміцнення Української держави, її прямування до Європейського Союзу нерозривно пов'язане з формуванням націо-

⁷² Загальна теорія права: підручник / Петришин О.В. та ін. ; за ред. Петришина О.В. Харків: Право, 2020. С. 517.

нальної правової системи, яка б відповідала сучасним тенденціям правового розвитку.

Правова система України складається з трьох основних частин: інституційної, функціональної та нормативної (Л. А. Луць), також можна включити ідеологічну, організаційну та політичну частини правової системи України.

До інституційної частини входять суб'єкти права (фізичні та юридичні особи та їх об'єднання), що є її елементами. До інституційної частини правової системи України входить також глава держави – Президент України, уряд – Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, судові органи та органи місцевого самоврядування.

Інституційна частина тісно взаємодіє з функціональною частиною правової системи України. Зв'язки виникають як результат діяльності суб'єктів права та знаходять свій вияв у правових відносинах. В залежності від суб'єктів, зв'язки можуть бути владними (субординаційними) та позавладними (координаційними).

Нормативна частина відіграє основну роль у виникненні зв'язків між суб'єктами права, що сприяє розвитку системи права, системи законодавства, забезпеченню зв'язків між усіма елементами правової системи суспільства.

3. Джерела українського права

Розвиток правової системи України продовжується з моменту прийняття Конституції України як основного закону держави та джерела права.

На сучасному етапі розвитку правової системи України виникає переоцінка цінностей, правових позицій, повернення до природно-правової доктрини.

Якщо вважати домінуючою юридичну техніку (структуру джерел і системи права, особливості способів тлумачення і процесу правозастосування), то вона має всі риси, характерні для романо-германської правової сім'ї⁷³.

Ще одним підтвердженням приналежності національної правової системи до романо-германської правової сім'ї є кодифікований характер права. Кодифіковані акти становлять фундамент нового законодавства, упорядковують нормативно-правовий масив, усувають

⁷³ Правові системи сучасності: навч. посіб. [для магістратів права] / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Юрид. думка, 2012. – С. 233.

колізії і прогалини в законодавстві, уніфікують правовий категорійний апарат, забезпечують термінологічно-мовну єдність нормативно-правових актів⁷⁴.

Джерела українського права можна поділити на основні та додаткові.

Більшість науковців правників сходяться на тому, що основним джерелом права в Україні є нормативно-правові акти: Конституція України, кодифіковані нормативно-правові акти, закони й підзаконні акти (письмовий акт-документ правотворчого органу, який містить формально обов'язкові правила поведінки загального характеру).

Крім того можна виокремити:

- судовий прецедент: рішення Європейського суду із прав людини;
- рішення Конституційного Суду України;
- нормативно-правові договори: міжнародно-правові договори, внутрішньо-державні договори. Сьогодні Україна є учасницею багатьох міжнародних договорів та угод.

Конституція України є джерелом права, що визначає правову основу держави, принципи та структуру державного ладу, права й свободи громадян, форму державного устрою, принципи правосуддя тощо. Конституційні норми мають пріоритет під час нормотворчості й правозастосування.

Рішенням Конституційного Суду України відводиться особлива роль у правовій системі України. Вони є обов'язковими до виконання на території України, остаточними й не можуть бути оскаржені.

До додаткових джерел права можна віднести: 1) правовий звичай; 2) судовий прецедент; 3) юридичну доктрину; 4) принципи права; 5) релігійно-правовий текст.

Право сучасної України переживає період входження в європейський правовий простір. Тому виникає необхідність приведення українського права у відповідність до норм і принципів міжнародного права.

4. Структура українського права

Структура права – це внутрішня будова, спосіб організації взаємообумовлених і взаємодіючих елементів права як системи.

⁷⁴ Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Петришин О.В. та ін. ; за ред. Петришина О.В. Харків : Право, 2014. С. 227.

На думку М. І. Козюбри, прав людини поза межами права не може існувати, так само як і права за межами прав людини⁷⁵.

В правовій системі України існує поділ права на приватне та публічне. Легалізація приватного права, законодавче закріплення його галузей є природним і необхідним для формування громадянського суспільства та стимулювання підприємницької діяльності.

Приватне право розвивається з приватною власністю. Економічна свобода, рівноправність, захищеність необхідні атрибути для розвитку громадянського суспільства та є визнані цивілізованим світом.

Публічне право – це сукупність правових норм (державних адміністративних, кримінальних, процесуальних та ін.), які регулюють відносини у сфері загальнодержавного, публічного інтересу громадян держави.

Приватне право – сукупність правових норм, що регулюють відносини в сфері приватного інтересу (особистого життя).

Поділ права на публічне і приватне є лише одним із зрізів системи права, який існує поруч з її поділом на галузі, на матеріальне і процесуальне право тощо.

Матеріальне право – сукупність правових норм, за допомогою яких держава здійснює вплив на суспільні відносини шляхом прямого, безпосереднього правового регулювання.

Норми матеріального права закріплюють форми власності (юридичний стан майна й осіб), визначають порядок утворення та структуру державних органів, правовий статус громадян та юридичних осіб тощо.

Процесуальне право – частина норм правової системи, що регулюють відносини, які виникають у процесі розслідування злочинів, розгляді та вирішенні кримінальних та цивільних справ. Процесуальне право походить від матеріального і обслуговує потреби ефективної реалізації останнього.

5. Судова система України

Судова система України – сукупність усіх судів держави, які здійснюють судову владу.

⁷⁵ Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв / М. Козюбра // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2 (33)–3 (34). – С. 92.

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Першочергової уваги за цих умов набуває статус судової влади як арбітра з питань права, зокрема, у відносинах між державою і громадянином, яка (судова влада) уповноважена вирішувати конфлікти з приводу права, приймати остаточні правові рішення, діє в особливому процесуальному режимі⁷⁶.

В Україні превалює слідча система, тобто багато що визначається на стадії попереднього розслідування і суддя по суті веде справу на основі документів. При цьому суддя сам досліджує факти і прагне встановити істину у справі.

Систему судоустрою складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) Верховний Суд.

Для розгляду окремих категорій справ відповідно до Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди.

Найвищим у системі судів є Верховний суд України.

У складі Верховного Суду діють:

- 1) Велика Палата Верховного Суду;
- 2) Касаційний адміністративний суд;
- 3) Касаційний господарський суд;
- 4) Касаційний кримінальний суд;
- 5) Касаційний цивільний суд.

У системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ.

Вищими спеціалізованими судами є: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні.

⁷⁶ Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2008. – С. 106.

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Поняття та типологізація правових систем

1. Поняття та багатоманітність правових систем.
2. Структура правової системи.
3. Типологізація та критерії типологізації правових систем сучасності.
4. Основні правові сім'ї світу.

Тема 2. Сім'я законодавчого права – Романо-германська правова сім'я

1. Історичні умови формування та розвитку романо-германського права.
2. Значення рецепції римського права у формуванні романо-германського права.
3. Ознаки романо-германського права.
4. Джерела романо-германського права.
5. Структура романо-германського права.
6. Судова система у сім'ї законодавчого права.
7. Романо-германське та європейське право.

Тема 3. Сім'я прецедентного права – Англо-американська правова сім'я

1. Формування прецедентного права.
2. Специфіка прецедентного права.
3. Федеральне право та право штатів у США.
4. Джерела та структура американського права.
5. Особливості судової системи США.

Тема 4. Іудейське право

1. Формування іудейського права.
2. Специфічні риси іудейського права.
3. Джерела іудейського права.
4. Правова система Ізраїлю.

Тема 5. Індуське право.

1. Релігійно-філософські та соціальні основи індуського права.
2. Формування індуського права.
3. Джерела та структура класичного індуського права.
4. Сучасна правова система Індії.
5. Особливості судової системи Індії.

Тема 6. Ісламське право

1. Історичні умови формування ісламського права.
2. Специфіка ісламського права.
3. Джерела та структура ісламського права.
4. Роль та місце ісламського права у формуванні та функціонуванні правових систем ісламських держав.
5. Особливості ісламського судочинства.

Тема 7. Китайське право

1. Філософські основи китайського праворозуміння.
2. Історичні етапи розвитку китайського права.
3. Джерела та структура сучасного права Китаю.
4. Сучасна правова система Китаю.
5. Роль та місце суду у сучасній правовій системі Китаю.

Тема 8. Японське право

1. Історичні етапи формування та розвитку японського права.
2. Специфіка японського права.
3. Джерела та структура японського права.
4. Особливості японського судочинства.

Тема 9. Латиноамериканська правова сім'я

1. Формування латиноамериканського права.
2. Специфіка латиноамериканського права.
3. Джерела та структура латиноамериканського права.
4. Інтеграційні процеси в Латинській Америці.
5. Особливості судової системи латиноамериканських держав.

Тема 10. Скандинавська правова сім'я

1. Формування скандинавського права.
2. Правове співробітництво скандинавських держав.
3. Джерела та структура скандинавського права.
4. Місце скандинавського права на правовій карті світу.
5. Місце судової системи у скандинавському праві.

Тема 11. Правова система України на правовій карті світу

1. Становлення правової системи України: основні етапи.
2. Сучасна правова система України.
3. Джерела українського права.
4. Структура українського права.
5. Судова система України.

РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

Основні джерела

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : моногр. / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. ; за ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2012. – 492 с.

2. Бехруз Х. Н. Порівняльне правознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Х. Бехруз; Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2009. – 464 с.

3. Державознавство: підручник / Володимир Сухонос, Віктор Сухонос, Анатолій Куліш, Руслан Білокінь; за ред. Володимира Сухоноса. Суми: Університетська книга, 2021. 493 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/81534>

4. Загальна теорія права : підручник / М. С. Кельман, В. М. Стратонов. – Вид. 6 те, доп. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. – 742 с. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/server/api/core/bitstreams/5c38e879-10fc-44bc-8567-3b316e10c41e/content>

5. Загальна теорія права. Нормативний курс / за заг. ред. С. В. Бобровник. Київ: Юрінком Інтер. 2022. 596 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/zagalna-teoriya-prava-akademichniy-kurs.pdf?srsltid=AfmBOoQLQwBysuoSikXISBkhxacnjsAeBDPFUvVWSiAdMvQSsVIGqnhV&srsltid=AfmBOoqdXSuiP5HMZm4Vfr4u5NdyINve_TsQvCLOsVN9Uyya-fepXLYf

6. Загальна теорія права: підручник / Петришин О.В. та ін. ; за ред. Петришина О.В. Харків: Право, 2020. 568 с.

7. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. 3-тє вид., змін. й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.

8. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія /Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.

9. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.

10. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посібник. К.: Юрисконсульт, 2006. 355 с.

11. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу: Відкрита лекція / Л. А. Луць. – Київ, Сімферополь: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Логос, 2007. – 298 с.
12. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с
13. Порівняльне правознавство (правові системи світу): монографія / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Парламентське вид-во, 2008. 488 с.
14. Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2012. 272 с.
15. Порівняльне правознавство у таблицях: навч. посіб. для юрид. ВНЗ і ф-тів / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; [авт.-уклад.] О. В. Петришин [та ін.]. Харків: Право, 2016. 162 с.
16. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. наук. праць / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Гриценка ; упор. О. В. Кресін, І. М. Ситар. – Л. : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 620 с.
17. Порівняльне правознавство: Хрестоматія для юридичних вищих навчальних закладів і факультетів: навч. посіб. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; [уклад.: О. В. Петришин, О. В. Зінченко, Д. В. Лук'янов]. Харків: Право, 2016. 1023 с.
18. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Алерта, 2011. 520 с.
19. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., перероб і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
20. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Петришин О.В. та ін. ; за ред. Петришина О.В. Харків : Право, 2014. 368 с.
21. Теорія держави та права: навч. посіб. / за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
22. Українська правнича енциклопедія / Тертишник В.М., Фоменко А.Є. Наливайко Л.Р., Ченцова В.В. Київ: Алерта, 2023. 768 с.
23. Щербатюк, В. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Курс лекцій. Київ: Фенікс. 2021. – 536 с.

Додаткові джерела:

1. Аніщук Н. В. Гендерне насильство у правовому житті України: монографія. Одеса: Юридична література, 2007. 232 с.

2. Багрій Ю. Правові системи сучасності у контексті глобалізаційних світових процесів. Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді: збірник матеріалів III Міжнародної наукової студентської конференції, м. Тернопіль, 15 травня 2019 року. Тернопіль, 2019. С. 12-15.

3. Багрій Ю. М. Еволюція правових систем світу: періодизація становлення і розвитку. Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правовий, психологічний та соціокультурний аспекти: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, м. Тернопіль, 5-6 листопада 2019 року. Тези наукових доповідей. Т., 2019. С. 14-16.

4. Багрій Ю. М. Правова система України у контексті світових та регіональних викликів. Правотворчість та правозастосування у демократичній державі: теорія і практика: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науковопрактичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 3 жовтня 2019 року. Тези наукових доповідей. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 9-12.

5. Бандурка О. М. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / [авт. кол.: О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ. – 2-ге вид., допов. та змін. – Харків : ХНУВС, 2021. – 596 с. – ISBN 978-966-610-240-2. URL: <https://dspace.univ.edu.ua/handle/123456789/10053>

6. Бехруз Х. Правова система – ключова категорія порівняльного правознавства. Актуальні проблеми держави і права. 2003. С. 27-32.

7. Білоричський Г. Єврейське (іудейське) право: джерела та тенденції розвитку / Г. Білоричський // Порівняльне правознавство. – 2012. – № 3-4. – С. 157-162.

8. Богачова Л. Л. Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика) Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. [Електронний ресурс]. 13 с. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID

=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=tipp_2013_2_74.

9. Богачова Л. Л. Вплив права Ради Європи на національну правову систему України. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2014. Випуск 28. С. 56-68.

10. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юрид. думка, 2008. Кн. 1. 344 с.

11. Вороніна М. А. Феномен японської правової системи. Характеристика та особливості. Право та інноваційне суспільство. 2016. № 1. С. 81-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2016_1_14.

12. Вступ до теорії правових систем: Монографія/ За редакцією Зайчука О. В., Оніщенко Н. М. – К.: Юридична думка, 2006. – 430 с.

13. Гапотій В. Д., Жильцов О. Л., Воржевітіна Г.І. Основні правові системи світу: навчальний посібник / Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. 279 с.

14. Гартман М. Проблеми розуміння єврейської правової системи та основні її ознаки. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 9. С. 109–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_9_21.

15. Завгородня В. М. Англо-американська правова сім'я: лекція. URL: https://elearning.sumdu.edu.ua/free_content/lectured:5b2831b7829c350914a2a7d0abc7725bebadc38/latest/content-20180114202751.pdf

16. Ісаков В. Система права та правова система: історико-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 2. С. 12–16. URL: http://lsei.org.ua/2_2015/3.pdf.

17. Кафтя А. А. Поняття «правова система»: генезис наукових поглядів. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 6-1. Т.1. С. 36–39.

18. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв / М. Козюбра // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2 (33)–3 (34). – С. 92.

19. Колодяжна В. В. Історія формування та сучасний стан романо-германської правової сім'ї. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 46-53.

20. Коритко, Л. Я. & Джуган, В. О. Основні риси права Стародавніх Індії та Китаю. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 28. Одеса: Гельветика. 2021. С. 61–68.

21. Корнелюк Ю. Кратко Т. Особливості становлення та розвитку англоамериканської правової системи. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2020. № 4(28). С. 69- 76. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/kkghg>.

22. Корунчак Л. А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. С. 99.

23. Коцюба О. П. Проблеми формування правової системи і законодавства України / О. П. Коцюба // Правова система України: теорія і практика : тези доп. і наук. повід. наук.-практ. конф. Ін-ту д-ви і права ім. В. М. Корецького АН України (7-8 жовт. 1993 р). – К., 1993. – С. 10 – 14.

24. Кравчук О. В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права / О. В. Кравчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 4. – С. 117–121.

25. Кузьмін А. Р. Особливості джерел права скандинавської правової сім'ї / А. Р. Кузьмін // Молодіжний науковий юридичний форум: [матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, 16-17 травня 2019 р.]. – Тернопіль: Вектор, 2019. – С. 85–87.

26. Логвиненко, Є. С. & Логвиненко, І. А. 2019. Розуміння покарання в філософських і політико-правових ученнях Стародавнього Китаю. Право і Безпека. № 1. С. 65–71.

27. Лук'янов Д. Джерела іудейського права та сучасне право Ізраїлю / Д. Лук'янов // Вісн. Нац. академії правових наук України. – 2013. – № 3 (74). – С. 56-63.

28. Лук'янов Д. В. Загальна характеристика іудейського права Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2013. № 22. Т.1. Ч.1. С. 50–52. URL:<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1195> .

29. Лук'янов Д. В. Поняття «правова сім'я» в порівняльно-правових дослідженнях: методологічне значення. Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-1 (2). С. 238-241.

30. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу: навчальний посібник. Львів: ридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. 255 с.

31. Марущак О. А., Шванська А. О. Особливості визначення сутності та співвідношення правової системи та правової сім'ї. Право і суспільство. 2017. № 6-2. С. 29-34.

32. Матвєєва Л. Г. Сім'я законодавчого права. МВС України Одеський державний університет внутрішніх справ: Одеса, 2016. 36 с.

33. Мелякова Ю. В. Звичай і релігія як основні джерела правового виховання в Китаї, Японії та країнах арабського сходу. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zvichay-i-religiya-yak-osnovni-dzherela>

34. Мороз С. П. Правничі системи сучасності: навч. посібн. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2019. 86 с.

35. Олійник О. М. Особливості іудейської правової системи: поєднання релігійних та національних начал. 2021. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/kjxiq>.

36. Олійник О. М. Формування правової системи Японії. Питання Сходознавства в Україні : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Харків, 28 берез. 2019 р.) Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; Харків. нац. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2019. С. 356-359.

37. Піх Ю. А. Характерні риси сучасних релігійних систем. Митна справа. 2015. № 5 (101). Ч. 2. С. 19-23.

38. Полатайко І. В. Втілення правової ідеології у правових системах сучасності: теоретико-правова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. ПВНЗ «Університет Короля Данила». Івано-Франківськ, 2018. 193 с.

39. Полатайко І. В. Формування правової ідеології романо-германської правової сім'ї в Античну добу та у період Середньовіччя. Науковоінформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ.

2017. № 3 (15). С. 88–96. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/14.pdf> /

40. Полонка І. А. Рівень нормативності в правових системах світу: порівняльно-правових підхід. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична. 2012. № 4. С. 537–546. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/04_2012/12piapp.pdf.

41. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності : монографія / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. К. : Кондор, 2012. 616 с.

42. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2008. – С. 106.

43. Правові системи сучасності: навч. посіб. / Ю.С. Шемшученко, О.Л. Богініч, В.Ю. Васецький, К.П. Вовраженцева, С.Д. Гусарев; ред. Ю.С. Шемшученко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. - К.: Юрид. думка, 2012. – 490 с.

44. Пузирна Н. С., Пророченко В. В. Загальна характеристика системи романо-германського права / Актуальні проблеми юридичної науки та практики. №1(6). 2020. С. 13-18.

45. Ситар І. М., Чорнобай О. Л. Романо-германська правова сім'я: гносеологічні та теоретичні аспекти: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 168 с.

46. Структура правової системи суспільства / М. Хаустова. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 1 с. 49-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_1_5

47. Тополь Ю.О. Правові системи сучасності: поняття та проблеми класифікації. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 4. С. 27-34.

48. Традиційна правова сім'я // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін. – 2017. – Т. 3 : Загальна теорія права. – С. 789.

49. Трофимченко, А. Л. 2020. Місце жінки в освіті Китаю: історія і сучасний стан. Китайська цивілізація: традиції та сучасність: матеріали XIV міжнародної наукової конференції, 5 листопада 2020 р. Київ: Гельветика. С. 120–124.

50. Форманюк В. В. Порівняльно-правовий аналіз судової системи Індії, Китаю та Японії. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 382-384. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/>

51. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Х. : Право, 2008. 160 с.

52. Хаустова М. Г. Проблеми класифікації правових систем. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2. С. 53–65.

53. Цвайгерт К., Введення в порівняльне правознавство в сфері приватного права: У 2-х тт. Том І. Основи: Пер. з нім. М. : Міжнар. відносини, 2000. 480 с.

54. Чорномаз О. Б. Правовий прецедент як джерело права в Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 1. С. 42-48.

55. Шаганенко В. П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 2. С.71–74. URL: http://www.pap.in.ua/2_2013/Shahanenko.pdf.

56. Швед З. В. Легітимація релігійного права та свободи в іудаїзмі / З. В. Швед // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2011. – № 103. – С. 54–57.

57. Шелестов К. О. Типологізація правових систем: загально-цивілізаційні та правові критерії. Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 48. С. 90–95.

58. Щербатюк, В. М. & Сокур, Ю. В. & Орищенко, Ю. В. 2020. Козацьке право Запорозької Січі в контексті українського правотворення. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. No 1 (114). С. 53–61. <https://doi.org/10.33270/01201141.53>.

59. Husa J. Legal families. Library of Congress Cataloguing in Publication Data. Elgar encyclopedia of comparative law / edited by Jan M. Smits. Edward Elgar Publishing, 2008. P. 382–392.

60. Okuhara K. Researching Japanese Law. Globalex. 2019. URL: https://www.nyulawglobal.org/globalex/Japan1.html#_edn1

Ресурси відкритого доступу

1. www.president.gov.ua – Президент України

Законодавча влада

2. www.rada.gov.ua – Верховна Рада України
3. www.ombudsman.kiev.ua – Уповноважений Верховної Ради з прав людини

Виконавча влада

3. www.kmu.gov.ua – Кабінет Міністрів України
4. www.minjust.gov.ua - Міністерство юстиції України

Судова влада

5. www.scourt.gov.ua – Верховний Суд
 6. www.ccu.gov.ua - Конституційний Суд України
- Рекомендовані науково-аналітичні ресурси
7. www.niss.gov.ua – Національний інститут стратегічних досліджень
 8. <http://parlament.org.ua/> - Лабораторія законодавчих ініціатив
 9. <http://prayoznavec.com.ua> - Правознавець: Електронна бібліотека юридичної літератури
 9. <http://www.nbuv.gov.ua/> - Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського
 10. <http://lib.onua.edu.ua/> - Наукова бібліотека Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Поняття та багатоманітність правових систем.
2. Структура правової системи.
3. Типологізація та критерії типологізації правових систем сучасності.
4. Основні правові сім'ї світу.
5. Історичні умови формування та розвитку романо-германського права.
6. Значення рецепції римського права у формуванні романо-германського права.
7. Ознаки романо-германського права.
8. Джерела романо-германського права.
9. Структура романо-германського права.
10. Судова система у сім'ї законодавчого права.
11. Романо-германське та європейське право
12. Формування прецедентного права.
13. Специфіка прецедентного права.
14. Федеральне право та право штатів у США.
15. Джерела та структура американського права.
16. Особливості судової системи США.
17. Формування іудейського права.
18. Специфічні риси іудейського права.
19. Джерела іудейського права.
20. Правова система Ізраїлю.
21. Релігійно-філософські та соціальні основи індуського права.
22. Формування індуського права.
23. Джерела та структура класичного індуського права.
24. Сучасна правова система Індії.
25. Особливості судової системи Індії.
26. Історичні умови формування ісламського права.
27. Специфіка ісламського права.
28. Джерела та структура ісламського права.

29. Роль та місце ісламського права у формуванні та функціонуванні правових систем ісламських держав.
30. Особливості ісламського судочинства.
31. Філософські основи китайського праворозуміння.
32. Історичні етапи розвитку китайського права.
33. Джерела та структура сучасного права Китаю.
34. Сучасна правова система Китаю.
35. Роль та місце суду у сучасній правовій системі Китаю.
36. Історичні етапи формування та розвитку японського права.
37. Специфіка японського права.
38. Джерела та структура японського права.
39. Особливості японського судочинства.
40. Формування латиноамериканського права.
41. Специфіка латиноамериканського права.
42. Джерела та структура латиноамериканського права.
43. Інтеграційні процеси в Латинській Америці.
44. Особливості судової системи латиноамериканських держав.
45. Формування скандинавського права.
46. Правове співробітництво скандинавських держав.
47. Джерела та структура скандинавського права.
48. Місце скандинавського права на правовій карті світу.
49. Місце судової системи у скандинавському праві.
50. Становлення правової системи України: основні етапи.
51. Сучасна правова система України.
52. Джерела українського права.
53. Структура українського права.
54. Судова система України.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

1. Поняття правових систем.
2. Багатоманітність правових систем.
3. Структура правової системи.
4. Типологізація правових систем сучасності.
5. Критерії типологізації правових систем сучасності.
6. Основні правові сім'ї світу.
7. Історичні умови формування романо-германського права.
8. Розвиток романо-германського права.
9. Значення рецепції римського права у формуванні романо-германського права.
10. Ознаки романо-германського права.
11. Джерела романо-германського права.
12. Структура романо-германського права.
13. Судова система у сім'ї законодавчого права.
14. Романо-германське право.
15. Європейське право.
16. Формування прецедентного права.
17. Специфіка прецедентного права.
18. Федеральне право.
19. Право штатів у США.
20. Джерела американського права.
21. Структура американського права.
22. Особливості судової системи США.
23. Формування іудейського права.
24. Специфічні риси іудейського права.
25. Джерела іудейського права.
26. Правова система Ізраїлю.
27. Релігійно-філософські основи індуського права.
28. Соціальні основи індуського права.
29. Формування індуського права.
30. Джерела класичного індуського права.
31. Структура класичного індуського права.
32. Сучасна правова система Індії.
33. Особливості судової системи Індії.

34. Історичні умови формування ісламського права.
35. Специфіка ісламського права.
36. Джерела ісламського права.
37. Структура ісламського права.
38. Роль ісламського права у формуванні та функціонуванні правових систем ісламських держав.
39. Місце ісламського права у формуванні та функціонуванні правових систем ісламських держав.
40. Особливості ісламського судочинства.
41. Філософські основи китайського праворозуміння.
42. Історичні етапи розвитку китайського права.
43. Джерела сучасного права Китаю.
44. Структура сучасного права Китаю
45. Сучасна правова система Китаю.
46. Роль та місце суду у сучасній правовій системі Китаю.
47. Історичні етапи формування японського права.
48. Розвиток японського права.
49. Специфіка японського права.
50. Джерела японського права.
51. Структура японського права.
52. Особливості японського судочинства.
53. Формування латиноамериканського права.
54. Специфіка латиноамериканського права.
55. Джерела латиноамериканського права.
56. Структура латиноамериканського права.
57. Інтеграційні процеси в Латинській Америці.
58. Особливості судової системи латиноамериканських держав.
59. Формування скандинавського права.
60. Правове співробітництво скандинавських держав.
61. Джерела скандинавського права.
62. Структура скандинавського права.
63. Місце скандинавського права на правовій карті світу.
64. Місце судової системи у скандинавському праві.
65. Становлення правової системи України.
66. Основні етапи становлення правової системи України.
67. Сучасна правова система України.
68. Джерела українського права.
69. Структура українського права.
70. Судова система України.

Зміст

ВСТУП	3
ПРОГРАМА ЛЕКЦІЙНОГО. НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ	7
Тема 1. ПОНЯТТЯ ТА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ СИСТЕМ ...	7
Тема 2. СІМ'Я ЗАКОНОДАВЧОГО ПРАВА – РОМАНО-ГЕРМАНСЬКА. ПРАВОВА СІМ'Я	14
Тема 3. СІМ'Я ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА – АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ПРАВОВА СІМ'Я	22
Тема 4. ІУДЕЙСЬКЕ ПРАВО	29
Тема 5. ІНДУСЬКЕ ПРАВО	34
Тема 6. ІСЛАМСЬКЕ ПРАВО	39
Тема 7. КИТАЙСЬКЕ ПРАВО	45
Тема 8. ЯПОНСЬКЕ ПРАВО	51
Тема 9. ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА ПРАВОВА СІМ'Я	57
Тема 10. СКАНДИНАВСЬКА ПРАВОВА СІМ'Я	62
Тема 11. ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ НА ПРАВОВІЙ КАРТІ СВІТУ	67
ПЛАНІ. ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	74
Тема 1. Поняття та типологізація правових систем	74
Тема 2. Сім'я законодавчого права – Романо-германська правова сім'я	74
Тема 3. Сім'я прецедентного права – Англо-американська правова сім'я	74
Тема 4. Іудейське право	74
Тема 5. Індуське право	75
Тема 6. Ісламське право	75
Тема 7. Китайське право	75
Тема 8. Японське право	75
Тема 9. Латиноамериканська правова сім'я	75
Тема 10. Скандинавська правова сім'я	76
Тема 11. Правова система України. на правовій карті світу	76
РЕКОМЕНДОВАНИЙ. ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ	77
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ. ДО ЗАЛІКУ	86
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ. ДО ІСПИТУ	88

Навчальне видання

ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

Навчально-методичний посібник

Укладачі:

Володимир Васильович Завальнюк
Михайло Юрійович Рязанов
Ганна Михайлівна Чувакова
Сергій Володимирович Завальнюк

Електронне видання

В авторській редакції

Ум-друк. арк. 5,3.
Зам. № 2610-03.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net